

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

Середня освіта (Українська мова і література)

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ НА
УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

студентки **Пузій Юлії Олексіївни**

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання **Н. М. Голуб**

Рецензент – канд. філол. наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу **Н. І. Клипа**

Рецензент – доктор філол. наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання **А. І. Бондаренко**

Допущено до захисту

завідувач кафедри – доктор філол. наук,
професор **Н. І. Бойко**

Ніжин – 2020

АНОТАЦІЯ

Пузій Ю. О. Міжпредметні зв'язки як засіб формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів на уроках української мови.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, 2020.

У роботі обґрунтовано інноваційні підходи до формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів під час засвоєння синтаксису та пунктуації в шкільному курсі української мови. У процесі аналізу психолого-педагогічних та лінгводидактичних праць розкрито поняття «компетентнісний підхід», «міжпредметні зв'язки» та визначено особливості їх реалізації на уроках української мови.

Розроблена в магістерській роботі модель формування загальнокультурної грамотності учнів засобами художньої літератури враховує сучасні підходи до навчання, акцентує на збагаченні мовлення учнів синтаксичними конструкціями, спрямовує на використання мистецтва, інноваційних методів та прийомів навчання.

Ключові слова: компетентнісний підхід, ключова компетентність, предметна компетентність, компетентність, ціннісно-світоглядна сфера, загальнокультурна грамотність.

ANNOTATION

Puzii Yuliia. Intersubject copulas as means of forming of general cultural literacy for pupils of 8–9 grades in Ukrainian language lessons.

Master's thesis for a master's degree in specialty 014.01 Secondary education (Ukrainian language and literature). Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn, 2020.

The paper grounds innovative approaches to the formation of general cultural literacy of 8-9 grades pupils during the learning syntax and punctuation in school course of Ukrainian language.

In the process of analysis of psychological, pedagogical and linguistic works the concepts of «competence approach», «intersubject copulas» are revealed and features of their implementation in Ukrainian language lessons are determined.

The model of pupils' general cultural literacy developed in the master's thesis by means of fiction takes into account modern approaches to learning, focuses on enriching pupils' speech with syntactic constructions, directs to the use of art, innovative methods and techniques of teaching.

Key words: competence approach, key competence, subject competence, competence, value-worldview sphere, general cultural literacy.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ	9
1.1. Поняття міжпредметних зв'язків у педагогічній та методичній літературі.....	9
1.2. Лінгводидактичні засади формування ключових компетентностей в учнів загальноосвітньої школи.....	19
1.3. Особливості засвоєння синтаксису на засадах компетентнісного підходу.....	28
РОЗДІЛ II. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	34
2.1. Проблема формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у чинних програмах і підручниках з української мови та педагогічному досвіді	34
2.2. Методика формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків	40
2.3. Практика формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у процесі засвоєння синтаксису	46
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	66
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження літературі. Сучасний етап реформування шкільної освіти ставить нові вимоги щодо підготовки випускника загальноосвітньої школи, який є носієм національної культури, здатний засвоювати культурні цінності інших народів, володіє компетентностями вільного спілкування рідною та іноземними мовами, виявляє активність у суспільстві та особистому житті [40]. Саме тому формування ключових і предметної компетентностей є важливим завданням чинних програм з української мови, на цьому акцентують Державний стандарт базової середньої освіти, Концепція Нової української школи [19; 23; 40].

Важливе місце в системі ключових компетентностей відводять загальнокультурній грамотності, яка передбачає одержання естетичного задоволення від сприймання мистецтва, збагачення емоційно-ціннісної сфери школярів шляхом читання літературних творів, збагачення досвіду школярів світовими культурними цінностями [40].

Складні завдання компетентної освіти не можуть успішно розв'язуватися вчителем у межах одного предмета. Аби сприяти формуванню всебічно розвиненої, духовно багатой мовної особистості, яка здатна здобувати знання й застосовувати їх у комунікативній діяльності, розкрити перед учнями широку сферу функціонування мови та істотно збагатити їхній світогляд, значна роль під час вивчення мови відводиться міжпредметним зв'язкам. Саме їх реалізація сприяє ознайомленню учнів із національною культурною спадщиною, виробленню вмінь критично мислити, отримувати естетичне задоволення від творів мистецтва та створювати власні висловлення, використовуючи художні засоби [40].

Єдиних підходів до визначення поняття «міжпредметні зв'язки» немає. Так, С. Гончаренко трактує цей термін, як «взаємне узгодження навчальних програм, що зумовлене системою наук і дидактичною метою». М. Пентилюк визначає поняття міжпредметних зв'язків як «цільові та змістові збіги, що

існують між навчальними предметами», реалізують діалектичні зв'язки в змісті шкільних предметів [42, с. 41].

Аналіз дидактичної та лінгводидактичної літератури показує, що реалізацію міжпредметних зв'язків у навчанні та вихованні розглядали зарубіжні та вітчизняні педагоги Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.; лінгводидакти М. Баранов, М. Пентилюк, Н. Голуб, Г. Грибан, Т. Груба, Т. Левченко, Г. Савчук, А. Ярмолук та ін.

У сучасних розвідках окреслюється зміст поняття «міжпредметна інтеграція» як однієї з провідних функцій компетентісної та особистісно орієнтованої освіти та подальші шляхи її реалізації (С. Гончаренко, Н. Зверева, О. Савченко, А. Хуторський); методисти досліджують лінгводидактичні засади інтегрованого заняття (Л. Варзацька), бінарних уроків (О. Біляєв).

Так, О. Савченко визначає компетентісну освіту як «особистісно-діяльнісну, результативну», яка спрямована на особистісний розвиток школярів [48, с. 137]; М. Пентилюк акцентує на тому, що компетентісний підхід забезпечує формування низки ключових і предметних компетентностей особистості (мовної, мовленнєвої, комунікативної) [9].

На сучасному етапі реформування шкільної освіти частіше звучить думка про актуалізацію соціокультурної (загальнокультурної) складової чинних програм [40]. Саме через ознайомлення з кращими зразками національної та світової культури відбуватиметься комунікація між людиною, соціумом та іншими народами.

Визначаючи загальнокультурну компетентність учня, О. Крутенко акцентує на тому, що вона знаходить свій вияв як складне особистісне утворення, яке включає «знання та орієнтації на цінності національної та світової культури: повагу до традицій, злагоду між людьми, толерантність та вміння почути й зрозуміти інших» [33, с. 6], тобто орієнтує на вияв загальнолюдських цінностей у поведінці та міжособистісній комунікації.

Питання вироблення загальнокультурної грамотності останнім часом усе більше цікавить лінгводидактів (Н. Голуб, Н. Бондаренко, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, А. Ярмолюк, В. Новсьолова та ін.), які у своїх дослідженнях торкаються різних аспектів її формування, зокрема використання міжпредметних зв'язків, роботи над текстом, формування ціннісних орієнтацій, реалізації соціокультурного підходу тощо.

Незважаючи на достатню кількість досліджень, на сьогодні відсутні окремі розвідки, спрямовані на формування загальнокультурної грамотності, тому проблема її розвитку в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків на часі.

Отже, **актуальність дослідження** зумовлена недостатнім рівнем розробки проблеми формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів під час вивчення синтаксису в лінгводидактиці, а також недостатнім усвідомленням нових підходів до навчання, потреб сучасного школяра в умовах Нової української школи.

Об'єктом дослідження є процес формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів на уроках української мови.

Предметом – методи, прийоми та засоби роботи над виробленням загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів під час вивчення синтаксису.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методики формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків.

Відповідно до мети роботи потрібно реалізувати такі **завдання**:

- з'ясувати поняття міжпредметних зв'язків у системі шкільної освіти та розглянути теоретичні основи їх використання;
- дослідити лінгводидактичні засади формування ключових компетентностей в учнів 8–9 класів;
- визначити місце роботи над формуванням загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у чинних програмах та підручниках з української мови та передовому педагогічному досвіду;

– обґрунтувати методичну модель формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв’язків та розробити рекомендації щодо її використання під час вивчення синтаксису на уроках української мови.

У процесі роботи застосовано такі **методи наукового дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної та лінгводидактичної літератури з проблем компетентнісного навчання; теоретичне осмислення передового педагогічного досвіду реалізації міжпредметних зв’язків; аналіз чинних шкільних програм і підручників з української мови для 8–9 класів;

– *емпіричні*: спостереження та аналіз уроків української мови, що здійснювалися з метою осмислення практики навчання; аналіз письмових робіт і усних висловлювань учнів 8–9 класів.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до реалізації проблеми формування загальнокультурної грамотності на уроках української мови в основній школі.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в обґрунтуванні моделі формування загальнокультурної грамотності під час вивчення синтаксису у 8–9 класах та розробці методичних рекомендацій щодо її впровадження в практику сучасної школи. Матеріали наукової праці можуть бути використані в підготовці лекцій та спецкурсів із методики навчання української мови у закладах вищої освіти; створенні підручників, навчальних посібників для 8–9 класів загальноосвітньої школи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час педагогічної практики в Ярославському закладі загальної середньої освіти I–II ступенів Бобровицького району Чернігівської області.

Основні результати магістерської роботи обговорювалися на засіданні кафедри української мови та методики її навчання (16 грудня 2020 року, протокол №9), а також були апробовані у виступах на всеукраїнських конференціях, зокрема «Арватівські читання–2020» (м. Ніжин, квітень 2020 р.), «Грищенківські читання – 2020» (м. Ніжин, жовтень 2020 р.) та ін.

За результатами дослідження **було опубліковано** тези доповіді:

Пузій Ю. Проблема формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у чинних програмах та підручниках з української мови. *Арватівські читання–2020* : зб. тез доп. Всеукр. студентської науково-практичної інтернет-конф., 15 квітня 2020 р. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. С.165–168.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, мету, завдання, об'єкт, предмет та методи наукового дослідження.

У першому розділі – *«Теоретичні основи формування ключових компетентностей в учнів основної школи»* – розкрито поняття міжпредметних зв'язків у педагогічній та лінгводидактичній літературі; визначено основні методичні засади формування ключових компетентностей; з'ясовано особливості засвоєння синтаксису на засадах компетентнісного підходу.

У другому розділі – *«Шляхи формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів на уроках української мови»* – проаналізовано проблему формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у чинних програмах і підручниках з української мови та педагогічному досвіді; обґрунтовано модель формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків та розроблено методичні рекомендації щодо її використання під час вивчення синтаксису.

У *висновках* узагальнено результати дослідження.

Список літератури містить перелік наукових та навчально-методичних праць, використаних у процесі дослідження (58 одиниць).

У *додатках* представлена система вправ та завдань, що спрямовані на формування загальнокультурної грамотності.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

1.1. Поняття міжпредметних зв'язків у педагогічній та методичній літературі

Сучасний етап реформування шкільної освіти ставить перед учителем-мовником нові вимоги щодо підготовки випускника середньої школи, який є носієм національної культури, здатний засвоювати культурні цінності інших народів, володіє компетентностями вільного спілкування рідною та іноземними мовами, виявляє активність у соціумі та особистому житті [40, с. 1]. Саме тому формування ключових і предметної компетентностей є важливим завданням чинних програм з української мови.

Важливе місце в системі ключових компетентностей відводять *загальнокультурній грамотності*, яка передбачає одержання естетичного задоволення від сприймання мистецтва, збагачення емоційно-ціннісної сфери школярів шляхом читання літературних творів, збагачення досвіду школярів світовими культурними цінностями [40, с. 5].

Щоб формувати цю ключову компетентність, потрібно реалізувати міжпредметні зв'язки в навчанні мови. Тому розглянемо поняття міжпредметних зв'язків та основні лінгводидактичні підходи до їх класифікації та використання.

Так, єдиних підходів до визначення поняття «міжпредметні зв'язки» немає. С. Гончаренко трактує цей термін, як «взаємне узгодження навчальних програм, що зумовлене системою наук і дидактичною метою». У зміст цього визначення покладено комплексний підхід до освіти й виховання, що дає можливість диференціювати компоненти змісту навчання та взаємозв'язки між шкільними предметами [16, с. 210].

М. Пентилюк визначає поняття міжпредметних зв'язків як «цільові та змістові збіги, що існують між навчальними предметами», реалізують діалектичні зв'язки в змісті шкільних предметів [42, с. 41].

Цікавим щодо нашого дослідження є визначення О. Войтович, яка трактує міжпредметні зв'язки як «творче перенесення понять, об'єктів, явищ і процесів», що засвоюються на заняттях і включаються в зміст навчального процесу [8, с. 30].

Окремі дослідники (Г. Жара, Т. Війчук) визначають міжпредметні зв'язки як загальнодидактичний принцип навчання. Так, Г. Жара доводить, що міжпредметні зв'язки впливають на зміст предмета, добір методів, прийомів та форм навчання, а їх реалізація залежить від методики викладання [25]. Т. Війчук акцентує на тому, що урахування в навчанні цього принципу сприятиме систематизації знань учнів, виробленню вмій і навичок в різних видах навчально-пізнавальної діяльності [7].

О. Василюк доходить висновку, що міжпредметні зв'язки є основою шкільних предметів, вони дають можливість послідовно формувати в учнів цілісну картину світу (у тому числі й мовну), застосовувати в освітньому процесі різні технології навчання [7].

Одним із перших здійснив практичне застосування міжпредметних зв'язків Я. А. Коменський, який в основу пізнання ставив чуттєвий досвід, а в навчанні – міжпредметні зв'язки. На його думку, знання людина отримує з навколишньої дійсності, тому вони повинні засвоюватися учнями у зв'язках [30].

Пізніше поняття міжпредметних зв'язків розглядали зарубіжні педагоги Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Ф. Дистервег, пояснюючи вплив мистецтва на розвиток дитини та розглядаючи його як засіб формування понять [11; 30]. Німецький просвітник Й. Гердер втілював ідею духовного розвитку дитини шляхом засвоєння цінностей культури (мови, мистецтва, науки, релігії, традицій і звичаїв) [11].

Велику роль у реалізації міжпредметних зв'язків відіграли письменники Г. Сковорода, Т. Шевченко. Так, Г. Сковорода значну роль у навчанні відводив музиці (зокрема народним пісням), образотворчому мистецтву як важливим засобам естетичного виховання. Саме йому належить внесок у розвиток

окремих жанрів народної творчості (пісні, байки), формування системи філософських поглядів на соціум, людину, розвиток світової культури тощо [11].

Аби виховувати національну свідомість, Т. Шевченко започаткував читання зразків усної народної творчості в букварі. Саме етнопедagogічний підхід до виховання молоді сприяли тому, що спадщина поета стала народною (близько 80 поезій були покладені на музику) [11].

М. Пирогов приділяв увагу принципу наочності, який, на його думку, потрібно покласти в основу навчання [11].

К. Ушинський у своїх книгах дав змістовне обґрунтування ролі наочних відчуттів у розвитку мовлення школярів. Одним із кроків до одержання високої якості знань педагог вважав об'єднання предметів, що вивчає учень. Це слугує засобом духовного розвитку особистості. К. Ушинський вважав роботу за картиною одним із шляхів вироблення мовленнєвої культури. Саме тому серед важливих завдань освіти він виділяв спостереження, шляхом якого дитина збагачує душу емоційними образами. Крім цього, він досліджував значення емоційного впливу на дітей, рухливість емоційних процесів тощо [52].

У кінці XIX – на початку XX ст. питанням реалізації міжпредметних зв'язків у шкільному курсі займалися письменники та педагоги Л. Толстой, Х. Алчевська, Т. Лубенець, С. Русова, Б. Грінченко, С. Васильченко, Г. Ващенко та ін. Так, С. Русова вважала, що почуття дітей потрібно виховувати шляхом використання скарбів національної творчості, зазначаючи, що мистецтво – «могутній фактор художньо-естетичного виховання», завдяки якому школа б знайшла нові способи виховання [11, с. 22].

Важливе місце в системі навчання та виховання засобами мистецтва належить видатному педагогові Г. Ващенку, який будував ідеал справжнього українця на засадах християнської моралі, національних скарбах духовності. В основі виховання, на думку Г. Ващенка, мають бути покладені загальнолюдські цінності (боротьба добра зі злом, що засновані на прищепленні школярам любові та почуття прекрасного), які потрібно формувати шляхом прилучення

до духовної культури, науки, мистецтва й освіти [6]. Педагог зазначав, що пісня найкраще за всі види фольклору «передає специфіку художнього мислення, поглядів на виховання своїх творців і носіїв», тому вона слугує важливим чинником виховання національної свідомості народу [11, с. 6; 50].

Шкільні програми початку ХХ ст. містили матеріал, що був представлений у вигляді тем-комплексів, що об'єднували відомості про природу, працю та людське суспільство. Недоліком програм було те, що міжпредметні зв'язки в них були штучно створені [38].

50-ті рр. ХХ ст. характеризуються запровадженням процесів інтеграції в освітніх закладах, де на уроках починають пропонувати запитання та завдання міжпредметного характеру. Навчання в 60-х рр. було спрямоване на об'єднання предметної освіти та виробничого навчання [38].

У 70–80 рр. ХХ ст. здійснювалося уточнення термінів *«міжпредметні зв'язки»*, *«міжпредметна інтеграція»*. Так, на цьому акцентувала Н. Лесняк, зазначаючи, що міжпредметні зв'язки застосовують, коли один предмет є головним, а знання з інших предметів виконують допоміжну роль для повторення, закріплення чи інтенсифікації освітнього процесу. Поняття інтеграції – це «створення нового цілого на основі виявлення однотипних елементів і частин у кількох раніше різних одиницях» [36, с. 58].

Дидактик О. Савченко розмежовувала *уроки інтегровані та з використанням міжпредметних зв'язків*. Так, міжпредметні зв'язки полягають у введення в зміст уроку запитань, завдань із матеріалу інших дисциплін, що слугують засобом розкриття теми уроку. Ними можуть бути фрагменти уроків, спрямовані на осмислення знань, тоді як інтегровані заняття передбачають ознайомлення зі змістом різних предметів і підпорядковані одній темі [48].

У 90-х роках ХХ ст. педагоги та лінгводидакти цікавилися проблемами формування художнього сприймання, творчої активності шляхом впливу засобів мистецтва (Н. Аніщенко), естетичного виховання та розвитку образного мислення (Є. Антонович, Л. Григоровська).

Так, С. Жила розв'язувала проблему вироблення літературних умінь учнів старших класів у взаємозв'язках з образотворчим мистецтвом [26]. О. Ростовський досліджував міжпредметні зв'язки музики з живописом та українською літературою, удосконаливши методику музично-педагогічного аналізу [46; 47]. Так, він вважав, що сприймання твору мистецтва не може полягати в словесному переказуванні його змісту. Важливо, щоб дитина інтерпретувала своє бачення, пояснила значення музичних образів тощо [47]. Педагог визначав інтонації, які можуть лежати в основі музичного твору, зокрема *емоційно-експресивні, предметно-зображальні, музично-жанрові, музично-стильові, типізування*. Проте цілісне враження про твір створює лише один вид інтонацій [47, с. 18].

Сучасний етап використання міжпредметних зв'язків – це їх розгляд у контексті вироблення морально-етичних цінностей, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів до навчання. Так, І. Бех, Н. Волошина, М. Вашуленко та ін. відзначали, що сучасна освіта повинна бути спрямованою на розвиток духовності, креативності, які розвиваються в площині вироблення ціннісних орієнтацій [2; 11].

Як зазначає О. Василюк, у застосуванні міжпредметних зв'язків варто враховувати такі чинники: узгоджувати роботу педагогів-предметників, виділивши проблеми міжпредметного спрямування, поступово поглиблювати використання міжпредметних зв'язків, тренувати учнів у застосуванні різних способів засвоєння знань та формування навичок і вмінь з інших предметів [11].

Проаналізуємо проблему реалізації міжпредметних зв'язків у працях лінгводидактів. Так, уперше це питання розкрив Ф. Буслаєв, який досліджував проблеми взаємозв'язку мови та літератури, зазначаючи, що читання й аналіз твору слугують основою для засвоєння мовних знань та формування мовленнєвих умінь і навичок [11]. І. Сікорський запропонував засвоєння рідної мови та пізнання природи на основі міжпредметних зв'язків, що лежить в основі розумових вправ [11]. Ідея взаємозв'язку в аналізі художнього твору, його

змісту та мовного оформлення простежується в літературознавчих дослідженнях І. Франка [11].

У 30–50 рр. ХХ ст. розробкою окремих прийомів роботи над творами за картиною займалися С. Чавдаров, Т. Ладиженська, А. Горчак, І. Олійник, М. Львов та ін., які акцентували на емоційному сприйнятті засобів живопису; виробленні оцінки твору мистецтва, оволодінні вмінням образно мислити й говорити тощо [11, с. 66].

Так, І. Олійник акцентував на міжпредметних зв'язках з образотворчим мистецтвом. Він вважав картину засобом розвитку мовлення, написання творів різної тематики та жанрів, конструювання речень та ілюстрацією мовного явища, дидактичним матеріалом на уроці мови тощо. Науковець приділяв увагу знанням про живопис, вважаючи, що вони повинні вводитися поступово з використанням відповідного жанру картин. У структурі уроків розвитку мовлення він виділяв два типи: уроки розвитку мовлення й уроки, де картина слугує матеріалом для засвоєння граматики [11].

В. Сухомлинський важливе значення в навчанні й вихованні відводив музиці та живопису. Так, робота за картиною, на його думку, сприяє глибшому сприйняттю розповіді вчителя, усвідомленню виучуваного матеріалу: «Твори образотворчого мистецтва утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість в її власних очах» [51, с. 557]. Музика, як зазначав педагог, сприяє вираженню моральної, емоційної та естетичної сфер, без неї не може бути повноцінного впливу на душу дитини. В. Сухомлинський вважав, що використання мистецтва сприяє формуванню цінності людської краси, кращих якостей особистості, творчого мислення, саме тому в процесі прилучення учнів до мистецтва потрібно виробити естетичне ставлення до нього [51].

Дослідженням шляхів використання міжпредметних зв'язків у 60–70-ті рр. ХХ ст. займалися Д. Кравчук, М. Стельмахович, В. Мельничайко, Л. Латюк та ін., які розробляли методика роботи над розвитком мовлення із використанням засобів живопису [11, с. 66–67; 50].

У розвідках 80–90 рр. методисти акцентують на міжпредметних зв'язках у викладанні мови та літератури (Л. Бондарчук, Н. Голуб, Г. Грибан, Т. Груба, Т. Левченко, Г. Савчук та ін.), які слугують засобом активізації сприймання художнього тексту, збагачення словникового запасу власне українською лексикою, синонімічними формами, шляхом до розуміння текстів соціокультурного спрямування тощо [11, с. 67–68; 13; 18; 21; 35].

Початок ХХІ ст. відзначений цікавими ідеями в розробці методики навчання з використанням міжпредметних зв'язків: дослідженням лінгводидактичних засад інтегрованого заняття (Л. Варзацька), бінарних уроків (О. Біляєв), вироблення в учнів ціннісних орієнтацій тощо [3; 5].

Цінним у нашому дослідженні є розвідка Н. Голуб, яка досліджувала використання *міжпредметних зв'язків із музикою та живописом* на уроках розвитку зв'язного мовлення. В основу методики було покладено використання соціокультурного та аксіологічного підходу до формування системи морально-етичних цінностей (*абсолютних, громадянських, національних, сімейних та особистих*). Авторка пропонувала збагачувати мовлення учнів знаннями про національну культуру, звичаї, традиції шляхом використання на уроках мови засобів музики та живопису. Ця методика цікава тим, що її можна впроваджувати й на аспектних уроках, що повинні сприяти виробленню мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Серед методів і прийомів, які вона пропонує застосовувати, *зіставлення характеру мелодії й тексту пісні, із метою порівняння засобів зображення в музиці й художньому тексті, подання емоційних характеристик музичного твору, написання різних видів переказів текстів, що слугують аналізом картини чи музичного твору, визначення епізоду тексту, що відповідає зображенню картини або змісту музичного твору тощо* [11].

Для успішної реалізації міжпредметних зв'язків під час навчання української мови, на думку Н. Голуб, необхідно використовувати методи та прийоми, які сприяють успішному оволодінню знаннями, формувати вміння й

навички практичного застосування мовного багатства в будь-якій ситуації, реальному житті тощо [11, с. 101].

Розвідка О. Бодрих акцентувала на функціях міжпредметних зв'язків в освітньому процесі, зокрема на *методологічній* (спрямованій на формування в школярів уявлень про цілісність розвитку світу), *освітній* (вироблення системності, глибини, гнучкості знань) *розвивальній* (формування творчого мислення, пізнавальної активності, самостійності тощо) [4, с. 49].

Є. Гопштер досліджувала *міжпредметні зв'язки як засіб формування комунікативної компетентності* на уроках української мови шляхом використання знань із предметів екологічного, правового, життєзахисного, морально-етичного напрямів [17, с. 26–27].

А. Ярмолюк розглядала ефективні методи та прийоми проведення уроків української мови на міжпредметній основі (*презентації, моделювання ситуацій, рольові ігри, написання доповідей, досліджень, творів, есе тощо*) [57, с. 33].

Лінгводидакти по-різному підходять до проблеми класифікації міжпредметних зв'язків. Так, М. Баранов визначає три види міжпредметного матеріалу, зокрема *понятійно-термінологічний, комунікативно-мовний, навчально-дидактичний* [1, с. 24–26].

Перший вид має місце у вивченні предметів, які мають спільний об'єкт дослідження, що повністю співпадає (українська мова та іноземна), із частковим співпаданням (українська мова і література, історія, музика тощо). При повному співпаданні застосовують спільну термінологію, при частковому – суміжну [1]. *Комунікативно-мовний* зв'язок виявляється на рівні правописних навичок та мовленнєвих умінь (нормативний і комунікативний). Він спирається на спільні підходи до розвитку мовлення [1]. *Навчально-дидактичний зв'язок* (контекстний і неконтекстний) передбачає використання лексем, синтаксичних одиниць, які слугують відображенням змісту окремих дисциплін, а також текстів, які подають відомості з цих дисциплін [1].

Прикладом реалізації комунікативно-мовного та навчально-дидактичного міжпредметних зв'язків може слугувати методика роботи над

твором-роздумом дискусійного характеру, представлена Н. Голуб. Авторка використовує в роботі засоби музики, живопису, історичні та соціокультурні тексти, фрагменти творів української літератури. Серед методів і прийомів роботи, які вона пропонує, – художня *розповідь*, *евристична бесіда*, *вправи лексичного, етимологічного, стилістичного спрямування, аналіз текстів, створення власних висловлювань* тощо. Цю роботу методист спрямовує на формування критичного ставлення до вчинків історичних осіб, вироблення власного погляду на події, розвитку умінь дискутувати тощо, що слугує одним із шляхів формування національних цінностей, комунікативної компетентності [15, с. 67].

В основі класифікації міжпредметних зв'язків М. Ушакова лежить змістовно-методичний підхід. Він виділяє *генетичні, функціональні порівняльні та практичні* (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Реалізація змістовно-методичного підходу

Аспекти вивчення мови	Види зв'язків	Предмети
Теоретичний аспект засвоєння мови (теорія)	генетичні	історія, література, географія, біологія
	функціональні	фізика, хімія, біологія, географія, історія, література
	порівняльні	іноземні мови
Прикладний аспект формування навичок усного й писемного мовлення	практичні	література, іноземна мова, біологія, історія, живопис, музика тощо.

Такий підхід до класифікації міжпредметних зв'язків дає можливість вирішувати освітні, виховні та розвивальні завдання уроків мови.

На наш погляд, змістовним є підхід М. Пентилюк до класифікації міжпредметних зв'язків, який *ураховує контакти з іншими предметами, зміст, мету використання, час і форми реалізації* (табл. 1.2) [43, с. 59].

Таблиця 1.2

Міжпредметні зв'язки (за М. Пентилюк)

Класифікаційна ознака	Види зв'язків
За контактами з іншими предметами	Генетичні (зіставні), функціональні.
За змістом	Фактичні, понятійні, теоретичні.
За метою використання	Для доповнення й поглиблення знань про мову, зіставлення споріднених чи відмінних явищ; розширення ерудиції, уведення нового.
За часом, формами реалізації	На уроці (розповідь, бесіда, самостійні завдання), бінарні уроки; у домашній роботі (завдання міжпредметного характеру); у позакласній роботі (гуртки, олімпіади, комплексні екскурсії).

Чинні програми з української мови спрямовують на активну реалізацію *функціональних міжпредметних зв'язків*. Це дає змогу з'ясовувати особливості наукового стилю на кращих зразках текстів з історії, математики, географії тощо. Під час засвоєння особливостей публіцистичного стилю можна використовувати матеріали газет, блогів, веб-сайтів. Найважливішою ознакою функціональних міжпредметних зв'язків є те, що їх можна реалізувати під час засвоєння мовної теорії, формування мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, оскільки вони забезпечують реалізацію комунікативно-діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання [43].

Як зазначає М. Пентилюк, міжпредметні зв'язки уточнюють роботу вчителя, види й форми його діяльності, слугують органічною частиною всього освітнього процесу, забезпечують системність у засвоєнні знань, формуванні мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, збагачують світогляд учнів, сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності, а головне забезпечують реалізацію компетентнісного підходу [43, с. 59].

Проаналізувавши поняття міжпредметних зв'язків, історію їх впровадження в системі освіти та в навчанні мови, різні підходи до їх класифікації, доходимо висновку, що для формування загальнокультурної грамотності необхідна опора на текст соціокультурного спрямування, засоби мистецтва, система методів і прийомів інноваційного характеру, спрямовані на вироблення ключових компетентностей.

1.2. Лінгводидактичні засади формування ключових компетентностей в учнів загальноосвітньої школи

На сучасному етапі розвитку суспільства особливо відчутними є наслідки процесів інформатизації та глобалізації, що не може не позначатися на всіх сферах життя, у тому числі й в освіті. На думку лінгводидактів, одним із найважливіших шляхів підвищення її якості є *компетентнісний підхід*.

Так, О. Савченко визначає компетентнісну освіту як «особистісно-діяльнісну, результативну», яка спрямована на особистісний розвиток школярів [48, с. 137]. М. Пентилюк акцентує на тому, що компетентнісний підхід забезпечує формування низки *ключових і предметних компетентностей* (мовної, мовленнєвої, комунікативної) особистості [9, с. 61].

Як зазначає Н. Голуб, компетентність є складним поняттям, яке поєднує у своєму змісті «готовність до цілевизначення, планування, дій, оцінювання й рефлексії» [9, с. 5]. На відміну від поняття «компетенція», що включає перелік знань, умінь і навичок, *компетентність* – це результат навчання, що передбачає успішне застосування знань, навичок і вмінь для досягнення бажаної мети [9, с. 6]. Результатом сформованості компетентності є виявлення вмінь усвідомлювати, демонструвати, давати оцінку, застосовувати на практиці, доводити, обґрунтовувати, будувати тощо. Усі ці якості виявляються в різноманітних ситуаціях у процесі різних видів комунікативної діяльності особистості. Тобто ознакою є сформоване ставлення до знань.

Так, наприклад, розглядаючи синтаксичні поняття, варто звертати увагу не на вміння визначати члени речення, його структуру чи тип, а на

використання їх для реалізації комунікативної мети, чіткості формулювання думок, уміння давати оцінку тощо [9, с. 6].

А. Хуторський так визначає основні функції компетентностей: слугують умовою реалізації особистісних інтересів учня, засобом залучення до процесу навчання, сприяють оволодінню досвідом предметної діяльності, дають змогу пов'язати теоретичні знання для вирішення життєвих завдань, є «інтегральними характеристиками якості підготовки учнів і засобами організації комплексного особистісного й соціально значущого контролю» [33, с. 6; 53].

Серед важливих ознак компетентнісної освіти лінгводидакти визначають суб'єкт-суб'єктні стосунки учасників навчального процесу, двомірне визначення мети уроку (вчителем та учнями), реалізація загальнодидактичних, лінгводидактичних, власне методичних принципів навчання, а також тих, що спрямовані на самоосвіту школярів, їхня пріоритетність у виборі, відповідальність за результати діяльності тощо. Таким чином, цей підхід орієнтує на креативне застосування знань у нових нестандартних умовах [9, с. 6].

Основними здобутками компетентнісної освіти Н. Бондаренко вважає сформовані в учнів уміння застосовувати мисленнєві операції, обстоювати власну думку, здійснювати опору на життєвий досвід, брати участь у прийнятті рішень тощо. На думку науковця, ефективність компетентнісного навчання зросте, якщо на уроках української мови забезпечувати високий емоційний потенціал, ураховувати пізнавальні інтереси та нахили школярів, їхні творчі здібності, виробляти активну життєву позицію, залучати вихованців до аналізу та моделювання різних комунікативних та соціальних ситуацій, презентацій, проєктів, дискусій, експериментування, творчих видів діяльності [9, с. 19].

На сучасному етапі реформування шкільної освіти частіше звучить думка про актуалізацію соціокультурної (загальнокультурної) складової чинних програм, щоб сприяти реалізації основної предметної мети навчання української мови – формування компетентної, «національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» шляхом прилучення через мову до культурних

здобутків народу та людства [40, с. 1]. Саме через ознайомлення з кращими зразками національної та світової культури відбуватиметься комунікація між людиною та соціумом, іншими народами.

Одна з ключових компетентностей, на формування якої орієнтують чинні програми з української мови, – *загальнокультурна грамотність*.

У матеріалах проєкту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» зазначалося, що ця компетентність торкається сфери розвитку культури особистості та соціуму й передбачає вироблення культури міжособистісних стосунків, засвоєння світової та вітчизняної культурної спадщини на засадах толерантності [33, с. 5].

Серед основних умінь, якими має оволодіти особистість, – аналізувати та давати оцінку досягненням світової та національної культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах, використовувати технології міжкультурної взаємодії, методи самонавчання та самовиховання, спрямовані на вироблення системи загальнолюдських (зокрема національних) цінностей, володіти нормами рідної та іноземних мов, мовленнєвої культури особистості, опановувати моделі комунікативної поведінки, діяльності в умовах міжкультурної комунікації тощо [33, с. 6].

Визначаючи загальнокультурну компетентність учня, О. Крутенко акцентує на тому, що вона знаходить свій вияв як складне особистісне утворення, яке включає «знання та орієнтації на цінності національної та світової культури: повагу до традиції, злагоду між людьми, толерантність та вміння почути й зрозуміти інших» [33, с.6]. Тобто вона орієнтує на вияв загальнолюдських цінностей у поведінці та міжособистісній комунікації.

С. Мельник дає таку дефініцію загальнокультурній компетентності, як «інтегроване новоутворення особистості, що виступає сформованим результатом засвоєння системи знань про світ культури в сукупності з відповідними вміннями, цінностями, ставленням» [33, с. 64; 39]. Науковець пропонує формувати цю компетентність з урахуванням взаємопов'язаних

складових – емоційно-ціннісної, когнітивної, операційно-поведінкової та особистісної (табл. 1.3) [39].

Таблиця 1.3

**Структура загальнокультурної компетентності учнів
загальноосвітньої школи (за С. Мельник)**

Загальнокультурна компетентність		
Емоційно-ціннісна складова	Когнітивна складова	Операційно-поведінкова складова
Визнання культурних вартостей як власних ціннісних пріоритетів; одержання емоційного задоволення від творів мистецтва; вияв уважного ставлення до цінностей національної та світової культури; потреба у підвищенні власного рівня культури; усвідомлене ставлення до цінностей культури; сформованість естетичних смаків; прагнення жити за законами краси.	Знання про значення культури, її цінності, тенденції розвитку; досягнення національної та світової культури, науки; традиції свого народу та інших етносів; знання рідної мови; правил мовленнєвого етикету; знання про способи засвоєння досягнень культури та шляхів підвищення культурного рівня особистості.	Уміння здійснювати творчу діяльність у галузі мистецтва, науки тощо; самостійно засвоювати культурні цінності; вирішувати життєві ситуації на основі культурних норм; взаємодіяти з іншими людьми на засадах толерантності; обстоювати власну позицію, додержуватися правил етикету тощо.
Особистісна складова (сформованість цінностей)		

Доходимо висновку, що всі визначення орієнтують на засвоєння знань про національну та світову культуру й формування загальнолюдських цінностей особистості.

Як ми зазначали, чинні програми з української мови теж акцентують на виробленні загальнокультурної грамотності. Так, серед основних умінь, якими мають оволодіти учні з метою її вироблення, – *застосовувати мову для формування духовних цінностей, культурної самореалізації, додержуватися норм сучасної української літературної мови та мовленнєвого етикету, застосовувати досвід аналізу творів мистецтва в комунікативних ситуаціях, конструювати тексти шляхом формулювання власних думок, почуттів, опори на життєвий досвід із використанням художніх засобів, здійснювати добір літератури задля одержання естетичного задоволення від прочитаного* [40, с. 4].

У зв'язку з цим на уроках української мови потрібно *виробити ціннісне ставлення* до сприймання твору літератури як засобу збагачення особистого емоційно-чуттєвого досвіду, одержання естетичної насолоди від мистецьких творів, формувати інтерес до світових культурних надбань та повагу до культурного вираження інших націй [40, с. 4].

Питання вироблення загальнокультурної грамотності останнім часом усе більше цікавить лінгводидактів (Н. Голуб, Н. Бондаренко, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, А. Ярмолюк, В. Новсьолова та ін.), які у своїх дослідженнях торкаються різних аспектів її формування, зокрема використання міжпредметних зв'язків (на якому ми акцентували в попередньому параграфі), роботи над текстом, формування ціннісних орієнтацій, реалізації соціокультурного підходу тощо.

Так, Н. Голуб розглядала проблему формування на уроках української мови національних цінностей у контексті вироблення загальнокультурної грамотності учнів. Вона акцентувала на тому, що в Концепції Нової української школи визначено, що ця компетентність передбачає «глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення й поваги до розмаїття культурного вираження інших» [19, с. 12]. Тому методист радить зорієнтувати процес засвоєння рідної мови саме формування загальнолюдських моральних цінностей, виховання патріотичних почуттів, поваги до рідної мови

й культури народу [12]. Серед основних вартостей, які потрібно виробити в учнів – повага до історичного минулого рідної держави, тому основою для роботи на уроці, на думку Н. Голуб мають стати тексти соціокультурного змісту (про козаків, їхніх ватажків, визвольну боротьбу народу проти ворогів тощо).

У своїй праці лінгводидакт використовує досвід методистів М. Шимановського, О. Фідрі, О. Оксенюк та ін., пропонуючи застосовувати в роботі *ретроальтернативні завдання (пошук розв'язку минулих подій), семантичний інформаційно-цільовий аналіз тексту-опису історичних подій, аналіз проблемної ситуації, що слугує епіграфом до уроку, самооцінку історичних подій школярами, висловлення й формування ціннісного ставлення до історичних осіб, їх учинків в аналогічних ситуаціях* тощо [12].

Також Н. Голуб робить акцент на формуванні цінностей засобами музики й живопису. У зв'язку з цим пропонує використовувати в роботі аналіз музики й тексту пісні, застосування конструктивно-творчих завдань щодо складання речень та текстів про значення рідної мови, культури в житті людини, опис вражень від прослуханих творів мистецтва тощо [12].

Так, над формуванням ключових компетентностей на уроці української мови працює Н. Бокова. Серед основних шляхів вироблення вона пропонує використовувати такі інноваційні технології, як: *розвивального навчання, випереджального навчання, розвитку критичного мислення, навчання як дослідження, інтерактивні методи й прийоми*. Серед важливих прийомів, що сприяють ефективному, на думку методиста, впровадженню цих ідей, – ігрові технології, які активізують учнів до роботи, формують інтерес до різних видів діяльності на уроці мови, виховують прагнення до самоосвіти [9, с. 16].

Л. Галаєвська розглядає компетентнісний підхід до аналізу тексту на уроках української мови. На її думку, методична доцільність комунікативного аналізу полягає в удосконаленні вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), поєднанні роботи над засвоєнням мовних норм та комунікативних якостей мовлення, збагаченні

лексичного запасу школярів, стимулювання мовленнєвої практики учнів тощо [9, с. 23],

Серед важливих умінь, якими повинні оволодіти учні, – аналізувати й створювати текст, що передбачає використання мовних засобів відповідно до комунікативної мети. Серед важливих умов цієї роботи методист розглядає створення емоційного настрою, організацію співпраці, орієнтацію на інтереси школярів тощо [9, с. 23].

О. Горошкіна розглядає компетентнісний підхід до навчання учнів ліцею. Так, вона акцентує на тому, якими вміннями та навичками мають оволодіти учні, щоб стати компетентними мовцями, національно свідомими, духовно багатими, творчими особистостями. Вони мають навчитися критично оцінювати та розв'язувати проблеми, висловлювати власну думку й ставлення до навколишнього світу й себе, вступати в комунікацію з іншими, здійснювати пошук інформації та її аналіз, гнучко мислити, уявляти й відчувати свою потрібність на рівні з іншими тощо [9, с. 26].

Т. Дубок акцентує на формуванні загальнокультурної грамотності та комунікативної компетентності. Серед важливих показників сформованості цих компетентностей вона виділяє готовність школярів до свідомого засвоєння рідної мови та культури, уміння класифікувати мовні факти та давати їм оцінку з погляду нормативності, використовувати засоби відповідно до комунікативної мети в різноманітних життєвих ситуаціях, виконувати дії з текстами різних стилів, типів і жанрів мовлення, здійснювати пошукову діяльність в засобах масової інформації тощо [9, с. 28].

С. Караман досліджує формування кількох ключових компетентностей у комплексі (уміння навчатися протягом життя, компетентності в природничих науках і технологіях, загальнокультурну тощо). Так, він акцентує на тому, що основою для роботи має слугувати соціокультурний текст, відповідно до якого учитель повинен формулювати *комунікативні завдання (складання легенди про квітку-символ рідного краю, укладання словникової статті «Квіти рідного краю», висловлення ставлення до образів-символів у творі (крайнебо, зорепад)*

тощо. Лінгводидакт акцентує на тому, що компетентнісний підхід дає змогу не лише організувати пізнавальну діяльність учнів, а й залучати їх до активної комунікації, розвивати монологічне й діалогічне мовлення, креативні здібності, виявляти обдарованих школярів тощо [9, с. 35].

Г. Москалюк досліджувала формування компетентностей *засобами міжпредметної інтеграції* на уроках української мови. Одним із таких шляхів вона визначає застосування інформаційних технологій, зокрема *сканування QR-кодів*, на яких вона пропонує завдання міжпредметного характеру. Серед таких завдань *пошук синтаксичних одиниць у контексті та їх аналіз, конструювання розповідей на основі власних спостережень із використанням речень різних типів, виписування народних прикмет та висловлення оцінки до них тощо* [9, с. 46].

В. Новосьолова акцентувала на формуванні національних і загальнолюдських цінностей. Так, вона наголошувала, що сучасні підручники мають бути компетентісно спрямованими на виховання патріотизму, поваги до Вітчизни та нації, родинних цінностей, особистості, яка здатна до міжкультурної комунікації та взаємодії в умовах нових історичних підходів, сприяти формуванню національної свідомості та вшануванню історичної пам'яті. На це, на її думку, мають спрямовувати *інноваційні завдання, що передбачають роботу в парах, групах, складання й моделювання діалогів, організація дискусій та ток-шоу, проєктна та дослідницька діяльність школярів тощо*.

Засобом мотивації активної пізнавальної діяльності учнів мають слугувати на думку методиста, репродукції картин, фотографії, колажі, малюнки, розміщені в підручнику, на яких представлено природні ландшафти, культурні пам'ятки України, світу. В. Новосьолова великого значення в роботі над формуванням компетентностей надає творам української літератури, які *допоможуть прищепити школярам ідею української культурної ідентичності, розвиватимуть відкритість у формулюванні думок, толерантність у ставленні до учасників міжкультурного діалогу* [9, с. 49].

На ролі тексту у формуванні ключових компетентностей наголошувала й Л. Попова. Вона звертала увагу на особливості сприймання текстів, акцентуючи на тому, що школярів повинні критично оцінювати інформацію, моделювати шлях її подальшого застосування. На її думку, завдання до тексту й після тексту не повинні бути «однодіяльними» (наприклад, прочитати, виписати, вставити пропущені одиниці), а залучати учнів до роздумів, прогнозування висловлювань, подій тощо. У зв'язку з цим Л. Попова звертає увагу на критерії відбору текстів. На думку методиста, перевагу варто надавати тим, де порушено дискусійне питання, накреслено шляхи розв'язання проблемної ситуації, конфлікту. Це дасть змогу учням зіставляти й здійснювати аналіз інформації, пошук способів розв'язання питань, навчитися поетапно вирішувати конфліктні ситуації, обмінюватися думками з однокласниками, формувати ціннісне ставлення до творів літератури [9, с. 63].

Т. Яценко акцентувала на формуванні загальнокультурної грамотності на уроках української мови та літератури. Серед основних засобів вироблення цієї компетентності – твори української літератури. Вона пропонує в процесі вивчення цих творів та залучення їх для роботи на уроці української мови як соціокультурних текстів звертати увагу на постановку запитань щодо аналізу твору в митецькому контексті, аналіз репродукцій картин художників, що писали у відповідному напрямі. Також важливими чинниками у формуванні загальнокультурної компетентності методист вважає пошукову діяльність учнів над проектами (розробка відеоекскурсії «Осінь у картинах українських художників», укладання збірок творів про красу міста, села тощо) [9, с. 7].

Доходимо висновку, що проблема формування ключових компетентностей, у тому числі й загальнокультурної грамотності була в полі зору лінгводидактів. У своїх дослідженнях вони акцентують на засвоєнні знань про вітчизняну й світову культуру, виробленні ціннісного ставлення до мови, мовленнєвого етикету, розвитку комунікативних умінь і навичок, формуванні загальнолюдських і національних цінностей.

Серед важливих умов організації діяльності на уроках української мови на засадах компетентнісного підходу такі:

- організація пізнавальної діяльності учнів;
- прилучення школярів до читання творів української літератури;
- використання в роботі текстів соціокультурного спрямування;
- реалізація в роботі міжпредметних зв'язків;
- залучення учнів до участі в обговоренні, створенні й моделюванні комунікативних ситуацій;
- створення атмосфери співпраці на уроці тощо.

1.3. Особливості засвоєння синтаксису на засадах компетентнісного підходу

Як ми зазначали, у роботі над формуванням загальнокультурної грамотності методисти важливе місце відводять аналізу тексту, його конструюванню та моделюванню. Саме тому засвоєння синтаксису у 8–9 класах не повинно обмежуватися усвідомлення теоретичного матеріалу й виконанням синтаксичного розбору речень.

На думку Н. Голуб, Л. Галаєвської, засвоєння синтаксису повинно сприяти усвідомленню значення роботи над текстом у процесі читання та аудіювання, виробленню учнівського досвіду конструювання текстів, удосконаленню навичок виразного мовлення, реалізації комунікативних намірів у процесі спілкування; формувати мовні смаки та мовне чуття, бажання усвідомлювати естетику слова тощо [14, с. 15].

Серед власне методичних принципів, які повинні реалізовуватися на уроках із вивчення синтаксису та пунктуації, такі: *текстотворчості, текстоцентризму, поєднання роботи з розвитком мовлення, взаємозв'язку з фонетикою, морфологією, лексикою, стилістикою.*

Дослідження синтаксичної будови української мови з поглядів комунікативного спрямування розглядали вітчизняні та зарубіжні мовознавці Л. Булаховський, І. Вихованець, А. Загнітко, В. Виноградов, В. Бабайцева та ін.

Теоретичні аспекти навчання синтаксису на різних етапах засвоєння мови були в полі зору О. Біляєва, М. Вашуленка, С. Єрмоленко, І. Кухарчук, В. Мельничайка, К. Плиско та ін., інноваційні підходи до вивчення розділу розкриті в працях В. Новосолової, А. Ярмолюк, Н. Голуб, В. Сидоренко, Л. Галаєвської та ін. [3; 9; 24; 44; 49]

Сучасні лінгводидакти приділяли багато уваги розробці різних авторських методик засвоєння синтаксису та пунктуації. Так, С. Омельчук розробив методику формування мовленнєво-комунікативних умінь в учнів старших класів на засадах комунікативно-діяльнісного та функційно-стилістичного підходів, Р. Христіанінова працювала над дослідженням методики простого речення на уроках української мови, С. Одайник досліджувала реалізацію функціонально-комунікативного підходу під час засвоєння простого речення та ін. [41; 42; 49].

В. Сидоренко розробляла теоретико-методичні засади засвоєння синтаксису в умовах сучасних підходів до навчання. Вона вважає, що засвоєння синтаксису та пунктуації на сучасному етапі має бути комунікативно спрямованим. У зв'язку з цим виділяє в роботі шість взаємопов'язаних етапів: практичного ознайомлення з синтаксисом у початковій школі, пропедевтика засвоєння синтаксису в 5-му класі, вивчення розділу на морфологічній основі в 6–7 класах, систематичне навчання синтаксису у 8–9 класах (комунікативний і стилістичний аспекти), удосконалення комунікативних умінь і навичок на основі узагальнення знань із розділу в старшій школі [49, с. 10].

Так, В. Сидоренко акцентує на тому, щоб у 8–9 класах учні засвоїли синтаксичну будову мови як засобу спілкування, усвідомили закономірності функціонування синтаксичних одиниць, могли брати участь у діалогах, дискусіях, дебатах, диспутах тощо. На цьому етапі, на думку лінгводидакта, важливе значення має вдосконалення граматичної будови мовлення школярів, зокрема оволодіння багатством синтаксичних конструкцій, що сприятиме правильності та точності мовлення [49, с. 12].

Серед основних лінгводидактичних принципів засвоєння синтаксису у 8–9 класах В. Сидоренко виділяє *навчання в кореляційному міжрівневому зв'язку з фонетикою, лексикологією, морфологією, стилістикою; внутрішньорівневий зв'язок із пунктуацією та інтонацією; вивчення синтаксису у зв'язку з розвитком мовлення; текстотворчості й текстоцентризму* [49, с. 12].

До основних прийомів, спрямованих на оволодіння синтаксичною та пунктуаційною компетентностями, крім традиційних, лінгводидакт відносить *синтаксичний розбір із використанням графічних символів, синтаксично-стилістичний аналіз, спостереження за логічною інтонацією та ритмомелодикою в тексті, складання лінгвістичних казок, виконання творчих завдань* [49, с. 19].

На думку лінгводидактів, на сучасному етапі варто переглянути на методичні підходи до організації роботи з синтаксису на уроці в сучасній школі. У першу чергу Н. Голуб пропонує надавати перевагу груповим формам навчання, які на її думку, сприятимуть формуванню ділової атмосфери, даватимуть можливість кожному учневі долучатися до виконання спільної справи, активізуватимуть пізнавальні процеси на уроці, спонукатимуть до прийняття рішень, обговорення тощо [14, с. 15].

Особливого значення в роботі над засвоєнням синтаксису лінгводидакти радять надавати *діалогічному методу*. Так, Н. Голуб визначає такі переваги цієї методичної категорії: свідоме сприйняття й засвоєння синтаксичного матеріалу, формування вмінь висловлювати власну думку вголос, спонукання учнів до прийняття рішень, формування навичок культури діалогічного мовлення тощо. Вона радить використовувати цей метод у вигляді *бесіди, дебатів, дискусій, інтерв'ю* на різних етапах уроку. Наприклад, під час перевірки знань про просте ускладнене речення варто використовувати репродуктивну бесіду. Під час аналізу тексту соціокультурного спрямування методист радить ставити питання, які актуалізують знання про природу, культуру, пори року, усну народну творчість тощо.

Діалогічний метод Н. Голуб радить застосовувати й в організації самостійної роботи над аналізом матеріалу, розміщеного на сайті, під час формування вмінь і навичок у процесі складання таблиць, що характеризують речення дискусійного характеру тощо [14, с. 22].

Серед важливих прийомів діалогічного методу Н. Голуб виділяє *постановку запитань, висловлення припущень, аргументування, спростування, зіставлення, формулювання висновків* тощо.

До важливих методів навчання синтаксису Н. Голуб, Л. Галаєвська відносять *ситуаційний*, в основі якого лежить конкретна ситуація, що містить у собі проблему, актуальну для соціуму та близьку для школярів, зумовлює варіанти розв'язання, допускає можливість включення іншої людини. У структурі цього методу методисти виділяють такі *прийоми*, як: *аналіз проблемної ситуації, виразжально-зображальних засобів, ціннісний аналіз, визначення складових, чинників проблеми, оцінка ситуації, вироблення пропозицій, добір і komponування жанрів мовлення, моделювання власної ситуації, вироблення методичних рекомендацій* тощо [14, с. 20].

Серед ситуацій, які методисти пропонують на уроках засвоєння синтаксису, виділяють *предметні та ситуації стосунків*. Зміст першого виду полягає штучне створення ситуації вчителем, її аналіз учнями та інтерпретацію. У другій ситуації провідну роль відводять мовним засобам, змісту, темпу мовлення тощо [57, с. 276]. Так, Н. Голуб на основі цього виділяє *предметні ситуації*, що передбачають виконання дій із мовним матеріалом і спрямовані на вироблення мовної компетентності, та *комунікативні ситуації*, що орієнтують на вироблення вмінь спілкуватися державною мовою [14, с. 26].

У структурі цього методу лінгводидакти виділяють такі дії: осмислення ситуації, визначення змісту проблеми, учасників; визначення причин, що сприяли виникненню цієї ситуації; аналіз мовно-виразжальних засобів вираження думок учасників спілкування; аналіз жанру, у якому подана ситуація; висловлення оцінок; прогнозування способів розв'язання ситуації,

пошук кращих рішень; вироблення рекомендацій щодо мовного оформлення, поведінки комунікантів тощо [14, с. 27].

Оскільки на уроці з вивчення синтаксису потрібно формувати ключові та предметну компетентності, методисти пропонують використовувати метод проєктів, зокрема *навчальні (предметні) та життєві проєкти*.

Так, навчальні проєкти, на думку лінгводидактів, передбачають розв'язання завдань уроку (наприклад, укладання комунікативного словника «Знайомство», добір синтаксичних одиниць для аргументування тощо). Життєві проєкти передбачають активну діяльність учнів, спрямовану на використання комунікативних навичок у житті (випуск газети до веб-сайту, проведення майстер-класів, підготовка скриньки хороших і поганих звичок тощо) [14, с. 29].

Л. Галаєвська приділяє важливу увагу засвоєнню синтаксису на текстовій основі. Вона виділяє такі переваги в роботі з текстом: прилучення до духовної культури, формування потреб у читанні, розвиток образної уяви, розкриття багатства мовно-виражальних засобів, поліпшення активного словника школярів, розвиток навичок читання вголос і мовчки, мовного чуття, створення умов для пошуку та усвідомлення проблем, реалізація міжпредметних зв'язків, створення емоційного впливу на учнів тощо [14, с. 44].

Методист наголошує, що в умовах компетентнісного навчання настав час змінити й підхід до роботи з текстом. Крім традиційних видів та етапів роботи, вона пропонує доповнити її такими компонентами: *організація групового (індивідуального) лінгвістичного дослідження, з'ясування емоційного впливу на слухачів (читачів), узагальнення синтаксичного матеріалу шляхом виконання різних прийомів (групування, структурування, класифікації тощо), формулювання тези, аргументів, проведення аналогії з життєвими чи історичними фактами, увага до мовно-виражальних засобів тексту, добір фраз, що сприяють розв'язанню ситуації, представленій в тексті, осмислення поведінки героїв тексту* тощо [14, с. 45].

Цінним у нашому дослідженні є методичний досвід Л. Шевцової, яка розглядала проблему реалізації міжпредметних зв'язків під час засвоєння синтаксису на основі використання творів Т. Шевченка. Так, у вивченні розділу вона виділяє кілька аспектів: спостереження за синтаксичною будовою та інтонацією синтаксичних одиниць, вироблення уявлень про синтаксичні одиниці, засвоєння їх структури, поглиблення знань під час вивчення несинтаксичних тем, формування вмінь використовувати виражальні засоби синтаксичних одиниць для побудови власних висловлювань [55, с. 2]. На думку методиста, сучасні підходи до навчання вимагають застосування таких методів, прийомів і форм роботи, які передбачають застосування ситуацій, що можуть відбуватися в реальному житті. Тому лінгводидакт акцентує на методі *моделювання висловлення*, що реалізується через ситуативні завдання. Авторка пропонує також уривки з творів Т. Шевченка, на основі яких можна реалізувати комунікативні завдання [55, с. 7].

Отже, проаналізувавши сучасні праці методистів щодо засвоєння синтаксису на засадах компетентнісного підходу, відзначаємо, що для організації роботи над виробленням загальнокультурної грамотності важливо враховувати реалізацію загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів навчання, дотримуватися основних етапів у засвоєнні синтаксису, утілювати різні форми групової роботи, використовувати методи та прийоми, що спрямовані на активізацію пізнавальної та комунікативної діяльності учнів, використовувати міжпредметні зв'язки шляхом роботи над текстами соціокультурного спрямування.

РОЗДІЛ II. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Проблема формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у чинних програмах і підручниках з української мови та педагогічному досвіді

На етапі реформування шкільної мовної освіти постає питання про зміну підходів до підготовки майбутнього випускника загальноосвітнього закладу, здатного усвідомлювати власну національну ідентичність, із повагою ставитися до вітчизняної та світової культури. Саме тому автори чинних програм з української мови важливе місце в системі формування ключових компетентностей відводять загальнокультурній грамотності. Вона передбачає вироблення в учнів здатності усвідомлювати зміст творів мистецтва, виховувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва й, головне, створювати власне висловлення на основі добору влучних мовних засобів [40, с. 4]. Концепція Нової української школи акцентує на тому, що виховувати національну ідентичність можна за умов, коли освітній процес зорієнтований на виховання морально-етичних вартостей, прищеплення любові та поваги до рідної мови та культури [19, с. 12].

Проблему формування загальнокультурної грамотності розглядали педагоги та психологи в контексті компетентнісного підходу (А. Хуторський, О. Савченко, А. Богущ, І. Зимня, С. Максименко та ін.).

Шляхи реалізації компетентнісного підходу в процесі засвоєння української мови розглядали лінгводидакти О. Горошкіна, Н. Голуб, Н. Бондаренко, М. Пентилюк, Л. Галаєвська та ін. Проте поза увагою залишаються шляхи висвітлення даного питання в програмах та підручниках.

Так, у чинних програмах з української мови для 5–9 класів зазначено, що для того, щоб реалізувати предметну мету навчання – виховання національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, учитель-словесник повинен

реалізувати цілу низку завдань, спрямованих на формування компетентного мовця. Серед них – вироблення цілісних світоглядних уявлень, ціннісних орієнтирів, прилучення до надбань національної та світової культури тощо [40].

Так, автори чинних програм доводять, що формуванню ключових компетентностей підпорядковані всі змістові лінії. Проте соціокультурна спрямована не лише на те, щоб «сприяти утвердженню ієрархії цінностей, формуванню світогляду учнів, становленню їх як громадян України», а й щоб націлювати їх на оволодіння ключовими компетентностями [40].

На думку лінгводидактів, соціокультурна змістова лінія допомагає спрямувати урок української мови на формування духовних та морально-етичних вартостей, оволодіння нормами мовленнєвого етикету тощо [10, с. 13]. Саме ці важливі складові загальнокультурної грамотності визначені чинними програмами.

Так, аналізуючи ціннісний компонент мовної змістової лінії щодо засвоєння розділу «Синтаксис. Пунктуація» у 8–9 класах, доходимо висновку, що вона орієнтує на чіткість вираження думки за допомогою словосполучень та речень, допомагає навчити учнів оцінювати виражальні можливості речень у тестах різних стилів, типів і жанрів мовлення; сприяє формуванню навичок спілкування, усвідомленню учнями важливості додержання правил етикету, потреби в мовній освіті та самоосвіті; спонукає до вдосконалення власного мовлення та реалізації різних комунікативних стратегій [40].

Виконуючи обов'язкові та рекомендовані види робіт із розвитку мовлення у 8–9 класах, учні повинні навчитися обґрунтовувати значення та важливість дослідження й збереження пам'яток історії та культури, оцінювати україномовні переклади творів зарубіжної літератури, спрямовані на розвиток та популяризацію рідної мови й культури; виявляти толерантне ставлення до поглядів і суджень співрозмовників у процесі комунікації [40].

На наш погляд, формування загальнокультурної грамотності здійснюється шляхом упровадження соціокультурної змістової лінії чинних програм для 8–9 класів у зміст навчання мови.

Так, простеживши тематику текстів та орієнтовних висловлювань, пропонованих авторами, відзначаємо, що це відбувається шляхом уведення синтаксичних понять у мовленнєво-комунікативні ситуації, застосуванням методів і прийомів, які спрямовані на формування вмінь дотримуватися норм мовленнєвого етикету, використовувати мистецький досвід для аналізу життєвих ситуацій, створення текстів із залученням виражально-зображальних художніх засобів тощо [40].

Зокрема, цьому сприяють такі соціокультурні теми, як: *«Найвидатніші постаті в українській культурі»*, *«Письменники про українську мову»*, *«Роль народних традицій, вірувань, релігії, християнської моралі, свят, міфології, фольклорної творчості, художньої літератури у формуванні світогляду українців»*, *«Внесок українців у світову культуру»*, *«Збагачення української культури духовними скарбами інших народів»* тощо (8 клас); *«Українська мова серед інших мов»*, *«Український національний характер»*, *«Взаємозв'язок матеріальних і духовних цінностей української культури»*, *«Найвидатніші постаті вітчизняної й світової культури»*, *«Культурогенна форма життєдіяльності сучасної сім'ї»* (9 клас) [40].

Проаналізувавши зміст чинного підручника з української мови для 8 класу (*Новосьолова В. І., Бондаренко Н. В. Українська мова. Підр. для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К. : Педагогічна думка, 2016. 296 с.*) та його можливості щодо формування в учнів загальнокультурної грамотності, доходимо висновку, що автори пропонують застосовувати текст як засіб збагачення досвіду школярів, спрямовують на вироблення ціннісного ставлення до мови, соціуму, сім'ї, розвиток емоцій і почуттів тощо.

Помітну роль у виробленні загальнокультурної грамотності відіграють соціокультурні теми, відповідно до яких поданий ілюстративний матеріал. Так, у підручнику для 8 класу представлені ілюстрації, спрямовані на розвиток

естетичних смаків (прищеплення поваги до науки та мистецтва (впр. 64, 155, 206, 213, 240, 278), вітчизняної та світової культури (впр. 69, 135, 251, 353, 519 тощо).

Аналіз підручника для 9 класу (*Голуб Н. Б., Ярмолюк А. В. Українська мова : підручн. для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Педагогічна думка, 2017. 308 с.*) доводить, що він побудований на засадах сучасних підходів до навчання мови, зокрема компетентнісного, аксіологічного, особистісно орієнтованого та комунікативно-діяльнісного. Автори пропонують розглядати соціокультурні теми, підпорядковуючи мовний матеріал уроку (*«Цінності людські», «Міста і села України», «Привабливість природи України», «Гармонійне спілкування»* тощо).

Серед вправ, що пропонують автори підручника, – спрямовані на прищеплення любові до мови, народної пісні, Вітчизни, національної природи, історії, науки, мистецтва (впр. 4, с. 19; впр. 1, с. 43; впр. 4, с. 46; впр. 5, с. 50; впр. 13, с. 61; впр. 1, с. 80; впр. 1, с. 85; впр. 6, с. 141; впр. 1, 5, с. 205–206 тощо).

Важливою перевагою підручника є гендерна рівність у представленні жінок-діячів національної історії, науки, культури. Це засвідчують тексти вправ (впр. 2, с. 63; впр. 8, с. 66; впр. 4, с. 156; впр. 6, с. 157 тощо).

Отже, аналіз чинних програм та підручників для 8–9 класів демонструє, що вони орієнтують на реалізацію компетентнісного підходу, зокрема, на формування загальнокультурної грамотності учнів на уроках української мови. Автори підручників намагаються представити школярам досягнення національної науки та мистецтва, широко знайомлять з історією та культурними здобутками рідного краю, пропонують завдання й вправи, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій. На наш погляд, варто доповнити роботу над текстом системою завдань, спрямованих на виховання мистецьких смаків, умінь самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва.

Ми також проаналізували досвід використання міжпредметних зв'язків у загальноосвітній школі та їх можливості щодо формування

компетентностей. Учителі загальноосвітніх шкіл також працюють над проблемою формування окремих аспектів загальнокультурної грамотності, реалізації міжпредметних зв'язків. Щоправда, як показує аналіз публікацій вчителів-філологів, досвід роботи, представлений на сайтах та вчительських блогах, упровадження міжпредметних зв'язків більше здійснюють у процесі засвоєння лексикології та фразеології, розвитку мовлення. Майже не представлено досвід цієї роботи з вивчення синтаксису, що зумовлює розробку нашої моделі роботи.

Так, учитель-методист Ніжинської загальноосвітньої школи-гімназії №3 С. Шевченко реалізує в роботі міжпредметні зв'язки шляхом аналізу текстів соціокультурного спрямування (з історії, біології). Серед вправ, які вона пропонує, – на розвиток уяви («Уявна подорож») та вироблення ціннісного ставлення до природи, рослин, тварин, тематичні ігри, які прищеплюють любов до національних рослин-символів тощо. У процесі роботи С. Шевченко використовує *діалогічний та ситуаційний методи навчання, міжпредметні конкурси, брейн-ринги, роботу в групах, парах, колективну підготовку до нестандартного уроку* тощо [56].

Учитель-методист української мови та літератури Бердянської спеціалізованої школи I–III ступенів №16 із поглибленим вивченням іноземних мов Г. Грицан працює над упровадженням компетентнісного навчання на уроках мови засобами міжпредметної інтеграції. Так, у своїй роботі вона використовує тексти історичної, природничої тематики, тексти, що слугують ілюстрацією народних звичаїв, обрядів тощо.

Також, щоб навчити учнів використовувати комунікативні стратегії в мовленні, учитель проводить лінгвістично-математичні диктанти, складання рекламних текстів, інтерактивні вправи «Ерудит-клуб», проведення міжмистецьких аналогій із музикою, живописом, театром. У цій роботі педагог приділяє значну увагу розвитку естетичних почуттів, навичок

діалогічного мовлення, застосуванню знань у нестандартних ситуаціях, креативним умінням тощо [20].

Над проблемою застосування міжпредметних зв'язків із різними видами мистецтва, інформаційними технологіями на уроках української мови та літератури працює й учитель-словесник Малосадівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів О. Гульчук. У своїй роботі вона акцентує на формуванні світоглядної культури учнів, розвитку креативного мислення. До важливих шляхів реалізації проблеми відносить *проведення уроків-екскурсі, бінарних та інтегрованих уроків, формування вмінь використовувати мовно-виражальні засоби в комунікативних ситуаціях та повсякденному житті* [22].

Так, над проблемою реалізації міжпредметних зв'язків у шкільному курсі української мови працює вчитель-філолог Острицької ЗОШ А. Асканій. У своєму майстер-класі для молодих педагогів вона показувала, як проводити лінгвістичну гру міжпредметного характеру, де залучалися знання учнів з літератури, історії, музики, образотворчого мистецтва. Основним у своїй діяльності вчитель вважає залучення учнів до активної комунікації, створення ситуації успіху, розвиток пізнавальних та креативних здібностей, умінь працювати в команді тощо [37].

Як бачимо, учителі-філологи досить активно працюють над реалізацією цієї проблеми, використовуючи інноваційні підходи, проте ми знайшли мало представлених планів-конспектів уроків із синтаксису, які б були спрямовані на формування загальнокультурної грамотності, вироблення ключових та предметної компетентностей. В основному у своїй діяльності педагоги використовують аналіз творів живопису, музики, роботу над текстами з метою їх аналізу. Це націлює нас на створення моделі роботи, яка включатиме учнів в активну комунікативну діяльність та застосування практичних навичок у життєвих ситуаціях.

2.2. Методика формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків

Щоб розробити методику формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів, ми досліджували цю проблему в практиці роботи вчителів-словесників. Для цього провели опитування учителів Ярославського закладу загальної середньої освіти I–II ступенів Бобровицького району Чернігівської області Н. Піддубної та О. Смаги.

Нас цікавили такі важливі питання:

1. Чи використовуєте Ви на уроках української мови міжпредметні зв'язки?
2. Який міжпредметний матеріал Ви обираєте до уроків мови?
3. Що слугує міжпредметним матеріалом?
4. Які тексти Ви застосовуєте в роботі?
5. Які методи й прийоми навчання сприяють формуванню загальнокультурної грамотності як ключової компетентності?
6. Як ставляться до цієї роботи учні?
7. Які міжпредметні зв'язки Ви використовуєте на уроках із вивчення синтаксису та пунктуації?
8. Яке значення має реалізація міжпредметних зв'язків у шкільному курсі української мови?

Проаналізувавши відповіді вчителів-практиків відзначаємо, що сучасні програми й підручники орієнтують їх на те, щоб застосовувати у своїй діяльності соціокультурні теми, які допомагають добирати соціокультурні тексти до уроку. Найчастіше ними слугують уривки творів української літератури та історії про козаків, їхніх ватажків, подвиги у II світовій війні, про українську природу тощо. Серед методів навчання, які педагоги застосовують, щоб аналізувати тексти, – бесіда за текстом, переказування окремих уривків, створення діалогів, що слугують обговоренням подій і вчинків, конструювання висловлень тощо. Ця робота також проводиться й на уроках із вивчення синтаксису. На думку вчителів-словесників, використання

міжпредметних зв'язків у вивченні мови поживає роботу на уроці, активізує учнів до участі в різних групових формах роботи, сприяє активній комунікативній діяльності, формує в них повагу до народних традицій, мистецтва тощо.

Для реалізації мети дослідження та розв'язання проблеми формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв'язків ми розробили модель роботи, яка містить у своїй структурі кілька компонентів: *змістовий, процесуальний та аксіологічний (схема 2.1)*

У *зміст роботи* з формування загальнокультурної грамотності входять ключові компетентності, соціокультурні теми, мовний матеріал із вивчення синтаксису, обсяг знань, умінь і навичок, якими мають оволодіти учні в процесі навчання.

Процесуальний компонент реалізується на аспектних уроках української мови та заняттях із розвитку мовлення, на яких застосовуються традиційні та інноваційні теоретичні та практичні методи, прийоми, засоби та форми навчання. Основними засобами, які орієнтуватимуть на вироблення загальнокультурної грамотності, будуть тексти творів української літератури, засоби живопису та музики, які сприятимуть оволодінню ціннісними поняттями (*аксіологічним компонентом*).

Увесь зміст моделі роботи ґрунтувався на врахуванні сучасних підходів до навчання, на які орієнтують Державний стандарт базової середньої освіти, чинні програми й підручники з української мови (компетентнісного, особистісно орієнтованого, комунікативного-діяльнісного, соціокультурного).

У роботі над формуванням загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів під час засвоєння синтаксису велике значення має урахування *загальнодидактичних принципів* навчання, зокрема *гуманізації*, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю соціуму та створенні сприятливих умов для формування духовно багатой особистості шляхом використання міжпредметних зв'язків; *культуровідповідності* (уваги до основних цінностей

Схема 2.1. Модель формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів із використанням міжпредметних зв’язків

національної культури); *інтеграції* всіх видів мовленнєвої діяльності; *наочності, систематичності та послідовності, науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, навчання з вихованням* тощо.

Також ми врахували важливі лінгводидактичні принципи навчання, на які орієнтують методисти: *текстоцентризму*, який полягає у засвоєнні синтаксису на основі текстів соціокультурного спрямування; *текстотворчості* (орієнтує на створення власних висловлювань), *вивчення синтаксису у зв'язку з розвитком мовлення* (передбачає роботу над виробленням умінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі); *діалогізації* навчання (забезпечує роботу над створенням ситуацій спілкування, діалогів тощо).

Серед соціокультурних тем, які ми пропонуємо для роботи над виробленням загальнокультурної компетентності, ті, що орієнтують на засвоєння культурних здобутків українського народу, формування ціннісних орієнтацій, загальнолюдських та національних вартостей (*табл. 2.1*):

Таблиця 2.1

Соціокультурні теми, спрямовані на формування загальнокультурної грамотності (фрагмент)

Соціокультурні теми	Ціннісні орієнтації	Уміння та навички
Письменники про українську мову (8 клас).	Любов до рідної мови, культури, повага до національних мовних традицій, творчості письменників, музикантів.	Використовувати мову для власного духовного й культурного самоствердження; додержуватися норм сучасної української літературної мови, мовленнєвого етикету; конструювати тексти з використанням

		висловів про мову, мовно-виражальних художніх засобів тощо.
Найвидатніші постаті вітчизняної й світової культури (9 клас).	Повага до національної та світової культури, традицій, кращих представників українського народу.	Уміння використувати досвід аналізу творів мистецтва в життєвих ситуаціях, добирати літературу, що розповідає про діяльність представників літератури та культури.

Щоб реалізувати в роботі принципи *текстоцентризму*, *текстотворчості*, ми добирали до уроків тексти української літератури, історичного спрямування, які збагачуватимуть знання учнів про національну культуру (побут, традиції, вірування, звичаї тощо) українського народу, ознайомлять школярів із видатними посталями в історії нашої держави, письменниками, громадськими діячами, ватажками героїчних подій та ін.

У доборі текстів ми враховували лінгводидактичні класифікації М. Пентилюк, О. Кучерук. Так, серед пропонованих дидактичних одиниць були *тексти-проблеми*, які передбачали редагування, створення й розв'язання проблемних ситуацій, що відбуваються на уроках та в реальному житті; *тексти-ситуації* (розгляд ситуацій та розв'язання комунікативного завдання на основі них); *тексти-самореалізації* (конструювання висловлень) тощо [43].

Також, крім текстів, із метою реалізації міжпредметних зв'язків у формуванні загальнокультурної грамотності ми застосовували засоби музики та живопису, на які орієнтує Н. Голуб [11; 12].

Так, із метою успішної організації діяльності учнів на уроці ми застосовували систему традиційних методів навчання: *розповідь* про

письменників, діячів культури, козацьких ватажків, героїв бойових дій, українські свята, звичаї, обряди, традиції тощо; *спостереження та аналізу мовних явищ* у пропонованих текстах із метою пошуку синтаксичних одиниць, понять-цінностей, відповідей на запитання тощо, порівняння речень, обґрунтування відмінностей між синтаксичними конструкціями; *бесіду* на різних етапах роботи над текстом, із метою аналізу проблемних ситуацій, творів мистецтва, залучення учнів до складання діалогів, *роботу з підручником* (для аналізу мовного матеріалу, розбору текстів, виконання вправ тощо); систему вправ із синтаксису.

Так, у роботі над формуванням загальнокультурної грамотності пропонуємо використовувати систему вправ за Л. Шевцовою (*за зразком, конструктивні, творчі*). Вправи, що передбачають виконання за зразком, ми пропонуємо використовувати на етапах оволодіння граматичним матеріалом (*для пошуку синтаксичних одиниць, організації спостережень, виразного читання* тощо).

Наприклад, *конструктивні*, передбачають розвиток умінь будувати речення різних типів:

- на відновлення речень (із поданих слів (чи окремих лексем), що стоять в початковій формі);
- удосконалення деформованого тексту (поділ на окремі речення, їх ускладнення шляхом введення однорідних членів, вставних слів, звертань тощо);
- поширення речень шляхом відповіді на запитання;
- скорочення речень (для зіставлення текстів, з'ясування ролі синтаксичних одиниць у тексті, виражальних засобів тощо).

Творчі вправи ми пропонуємо застосовувати на етапі, коли вже сформовані граматичні поняття, вироблені мовленнєві вміння та навички побудови текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення. Так, до них ми відносимо: *твори-мініатюри на основі граматичного матеріалу, словосполучень, речень; твори за репродукціями картин, світлинами,*

малюнками; твори на основі власних спостережень, текстів, аналізу творів мистецтва.

У своїй роботі ми також використовували традиційні *прийоми заміни* (чи перестановки) синтаксичних одиниць іншими, *синтаксичного розбору, постановки граматичних запитань* (щоб з'ясувати особливості словозміни), *алгоритмізації* (для розпізнавання й визначення членів речення, у ролі пам'яток для роботи над текстами)тощо.

У теоретичній частині ми спиралися на інноваційні методи й прийоми навчання, які нам пропонували відомі лінгводидакти Н. Голуб, В. Сидоренко, Л. Галаєвська, інтерактивні технології, класифікацію яких дали О. Пометун, Л. Пироженко, та ін. Так, у роботі над формуванням загальнокультурної грамотності ми використовували такі інноваційні методи та прийоми навчання:

- *дискусійні* (діалог, розбір й аналіз комунікативних ситуацій, дискусія);
- *ігри* (рольові ігри, що передбачали моделювання уривків із творів літератури, інсценізацію казок, ситуацій тощо);
- *ситуативний метод* (аналіз ситуації із метою вироблення рекомендації для поведінки учасників, із метою виконання комунікативного завдання);
- *метод проєктів* (створення портфоліо, навчальні проєкти (укладання словників, що містять формули мовленнєвого етикету), життєві проєкти (випуск газет для веб-сайтів, укладання порад щодо правил телефонного спілкування тощо).

Отже, запропонована модель формування загальнокультурної грамотності, на нашу думку, збагачуватиме знання учнів про національну та світову культуру, сприятиме формуванню ціннісних орієнтацій, розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, активізуватиме діяльність учнів на уроці мови, готуватиме їх до застосування вмінь аналізувати життєві ситуації та добирати для цього виразально-зображальні засоби.

2.3. Практика формування загальнокультурної грамотності в учнів 8–9 класів у процесі засвоєння синтаксису

Щоб показати, як впроваджувати міжпредметні зв'язки з метою формування загальнокультурної грамотності на уроках із вивчення синтаксису, ми розробили методичні рекомендації, які ілюструють окремі аспекти діяльності вчителя та учнів на уроці, методику роботи над окремими текстами тощо.

Так, для вироблення компетентностей учитель може обирати будь-який тип аспектного уроку чи розвитку мовлення, але, на наш погляд, практична реалізація міжпредметних зв'язків може відбуватися й під час *інтегрованого уроку*, які у своїх дослідженнях розглядали О. Біляєв, Л. Варзацька, О. Савченко, І. Кучеренко та ін. [3; 5; 48]. Нагадаємо, що інтегровані уроки – це форми занять, на яких поєднується матеріал кількох предметів відповідно до спільної теми, мети (*української мови та літератури, мови й музики, мови й образотворчого мистецтва*).

Під час організації інтегрованих уроків мови та літератури на основі спільної соціокультурної теми вчитель має можливість аналізувати тему й мету текстів, визначати риси героїв і аналізувати їхні вчинки, а також спільно з учнями знаходити шляхи розв'язання проблемних ситуацій. У процесі таких уроків є можливість формувати мистецькі смаки, уміння критично оцінювати твори літератури, звертати увагу на мовні засоби, які допомагають вираженню мовлення різних дійових осіб тощо. Такі уроки не повинні розривати засвоєння певної мовної чи літературної теми, тому доцільно, коли вони матимуть структуру заняття з узагальнення та систематизації знань.

Пропонуємо методичні рекомендації до проведення уроків вивчення синтаксису з використанням міжпредметних зв'язків із українською літературою, історією, художньою культурою, музикою та образотворчим мистецтвом. Основою метою цих занять є *формування загальнокультурної грамотності учнів 8–9 класів*.

Мовна тема уроку. Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення, засоби міжфразового зв'язку (8 клас).

Соціокультурна тема уроку. Народні свята. Зелені свята. Русальний тиждень.

Мета уроку. Навчальна – повторити відомості про текст, стилі й типи мовлення, засоби міжфразового зв'язку в тексті; формувати вміння конструювати діалог і моделювати його;

виховна – виховувати повагу до національних світ, обрядів і традицій;

розвивальна – розвивати навички визначення різних стилів, типів мовлення, розвивати здатність усвідомлювати необхідність засвоєння знань про традиції, звичаї українців, їхні народні свята, здійснювати пошукову діяльність.

Тип уроку. Розвиток мовлення.

Міжпредметні зв'язки: народознавство, музика, образотворче мистецтво.

Методи й прийоми навчання. Бесіда, аналіз тексту, визначення музичних характеристик твору, стилістичний аналіз тексту, робота в парах, групах, моделювання ситуацій, складання діалогів, інсценізація.

Засоби навчання. Аудіозаписи календарно-обрядових пісень, ілюстрації О. Курдюмової до драми-феєрії «Лісова пісня».

Фрагмент уроку

Епіграф

Люблю пробудження природи:
Воно оновлює усе живе,
Снаги людині додає і вроди
І у незвідане замріяно зове.

В. Чаклош

I. Актуалізація опорних знань.

1. «Розмежуй». Повторення понять мова і мовлення.

Пропонуємо виконати усно вправу 1. (с. 11, підручник для 8 класу).

Ставимо учням такі завдання:

– Прочитайте текст. Поділіть речення на дві частини, з'ясувавши, чим відрізняються поняття «мова» й «мовлення».

– Складіть діалог про значення мови й мовленнєвої діяльності.

– Визначте, які види мовленнєвої діяльності ви використовували в процесі діалогу. Для відповіді скористайтеся схемою, поданою в підручнику.

2. «Мовознавець». Розмежування різних видів мовленнєвої діяльності.

Пропонуємо школярам виконати вправу 10 (с. 11 за підручником).

Завдання до вправи:

– Розмежуйте різні види мовленнєвої діяльності: спочатку ті, що спрямовані на сприймання мовлення, а потім ті, що спрямовані на продукування висловлень (можна запропонувати дітям по черзі читати вислови відомих грецьких та римських ораторів й коментувати їх).

Іншим підходом може бути *робота в групах*: клас ділиться на дві групи. Учитель по черзі читає речення кожній команді. Вони повинні пояснити зміст вислову й сказати, до якого виду діяльності його віднести.

II. Повідомлення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

III. Підготовка до сприймання тексту.

1. *Бесіда про Зелені свята.*

– Що таке легенда?

– Чим вона відрізняється від казки?

Розповідь учителя. Легенда – це народний переказ справжньої чи вигаданої події, розповідь про справжніх чи вигаданих героїв. Від казки вона відрізняється тим, що люди вірили в неї, сприймаючи за правду.

– Про кого в народі склалися легенди? (про улюблених героїв, історичні події, битви, походження міст, сіл, світу, рослин, тварин тощо).

– Які ви знаєте легенди?

2. *Аналіз тексту* (вправа 11, с. 12).

Учні читають текст-легенду про цвіт папороті.

Після цього проводимо аналіз тексту та виконуємо з учнями різні завдання:

- Знайдіть у словнику символів українського народу, що уособлює квітка папороті.
- Подивіться на ілюстрації. Чи такою ви уявляли квітку папороті?
- Уявіть, що квітка папороті заговорила. Складіть діалог між нею та юнаком, який зображений на ілюстрації (4–6 реплік).
- Уявіть, що ви відшукали квітку папороті. Спробуйте описати її чарівні можливості. Розкажіть, як би ви використали ці властивості на користь людям.
- Доведіть, що дане висловлення є текстом. У відповіді покликайтеся на правило, наведене нижче (можна провести це завдання шляхом *роботи в парах*: один з учнів доводить, що це висловлення є текстом, інший намагається спростувати думку. Перший має її довести шляхом покликання на текст).

3. *Засвоєння соціокультурних знань. Розповідь про давню українську міфологію.*

- Чи знаєте ви, що таке міфи?

Учитель. *Один із видів легенд називається міфом, бо міф – це вигадка. Стародавні українці намагалися пояснити явища навколишнього світу. Вони спостерігали, міркували, вигадували й вірили у свої вигадки-міфи, які потім ставали священними. Давні українці всіляко залежали від природи, яка лікувала й годувала їх, тому й поклонялися сонцю, рікам, травам, квітам, деревам, яким приписували магічної сили.*

У міфах збереглися уявлення про чарівні перетворення людини в рослину, тварину, оскільки предки не здатні були пояснити, звідки вони взялися й куди зникають після смерті. Священні рослини та тварини завжди вважалися недоторканими.

Довгий час духовні скарби українського народу – міфи й легенди дохристиянської доби – перебували в забутті. Сучасне покоління вчених зазірнуло в глибину історії України, знайшовши там своєрідне одкровення

наших давніх предків, проїнявшись його красою, мудрістю й дивовижним, хвилюючим злиттям Людини з Природою.

Після прийняття християнства давні українці не були позбавлені права бути «сонцепоклонниками (язичниками)». Із I ст. по Р. Х. давні українці носили на грудях і хрест, і оберіг, а поблизу язичницьких храмів виростили церкви – відбувалося гармонійне поєднання двох релігій – сонячної і християнської, споконвічної і нової.

Як відомо, поетичний світогляд, вірування українців зазнали великих змін протягом тисячолітнього розвитку. Давня українська міфологія була виключно демократичною, зрозумілою для народу, близькою для простих людей, тому її герої, незважаючи на прийняття християнства, залишилися на довгі століття у світосприйнятті нації і ввійшли прекрасними міфічними образами до фольклору (Купайло, Дана, Березиня, Коляда та інші).

Після прослуханого тексту можна запропонувати кілька завдань для учнів:

– Спираючись на знання про легенди та міфи, спробуйте пояснити своїм однокласникам, у чому між ними різниця. У висловленні здійсніть опору на текст у підручнику та розповідь учителя.

– Уявіть, що до вас приїхав гість з іншої країни, який не знає української культури. Спробуйте йому розповісти щось цікаве про міфи й легенди.

3. Аналіз музичного твору.

– Послухайте народну пісню й подумайте, що возвеличували давні предки?

Попід мостом риба з хвостом, Попід мостом риба з хвостом,

Плавають качата. Плавають лебеді.

Що й у нашому селі, Що й у нашому селі

Хороші дівчата. Хлопці, як ведмеді.

Не так тії великії, Не так тії великії,

Як ті молодії. Як ті молодії.

Бодай вони всі діждали, Бодай вони всі діждали

Святої неділі. Святої неділі.

- Про яку святу неділю говориться в пісні?
- Які образи-символи є в пісні?
- Визначте, до якого виду вона належить?
- Яка за характером пісня?
- Чи зумовлений веселий характер мелодії змістом пісні?

– Ідеться про Зелену, або Клечальну неділю, Зелені свята, так звану Русальну, або Троїцьку неділю – свято переходу весни в літо. Зелена неділя починала в українців свята русального тижня. Чи знаєте ви, чому це свято має таку назву? (*У селах устеляли долівки в хатах пахучими травами; на вікна, ікони клали любисток, пахучу м'яту, шовкову траву. На дворі клечали деревами – липою, кленом, ставлячи гілки на воротах, а стежки застеляли травою. У деяких селах навіть палили колеса, танцювали навкруги навколо вогнища. Це було свято шанування дерев, трав, квітів і сонця).*

IV. Читання тексту.

- Прослухайте текст, у якому розповідається про це свято.

Культ дерев і природи тісно пов'язаний із віруваннями предків, а обряди Зеленої неділі – із поминальними. Пошанування природи – це поклоніння пам'яті предків, померлих, які після смерті впливали на природу, приносячи добро або шкоду. Саме тому навесні відбувалися поминальні обряди. Жінки фарбували яйця в червоний колір – символ відродження життя й природи – і несли на могили своїх родичів.

У ці дні поминають тих, хто помер не своєю смертю і, за давніми уявленнями, стали русалками та мавками. Вірування, що на зеленому або русальному тижні померлі приходять у гості до своїх родичів, жили серед людей.

Чому люди боялися русалок? Християнство давні українські божества вважало нечистою силою. А отже, ті, хто помер нехрещеним, ставали русалкам. Їх ховали не на громадському цвинтарі, а десь у лісі чи в садку. І

поминали окремо. Християн – після Великодня, а нехрещених – на Зелені свята. Закінчувався русальний тиждень проводами русалок.

Отже, Зелені свята – це давні поминальні обряди, які залишилися українськими святами (за О. Воропаєм).

V. Робота за текстом.

– Які слова з тексту вам не зрозумілі? (пояснюємо значення незрозумілих слів).

- Із якими обрядами пов'язані Зелені свята?
- Як відбувалися поминальні обряди?
- Кого поминають у ці дні?
- Кого називають *русалками й мавками*?
- Які давні вірування про зелений тиждень жили серед людей?
- Чому люди боялися русалок?
- Чим відрізняється поминання після Великодня й на Зелені свята?
- Визначте тему тексту.
- Яка його головна думка?
- Доберіть заголовок до тексту.
- Визначте зачин і кінцівку.
- Чим зумовлено в цьому тексті поділ на абзаци?
- Складіть його план. Спробуйте переказати текст за планом.
- Визначте лексичні засоби зв'язку речень у тексті.
- Визначте стиль, тип і жанр мовлення у цьому тексті.
- Доведіть, що дане висловлення є текстом.

VI. Робота за ілюстраціями.

– Діти, чим відрізняються русалки від мавок?

Русалки – це яскраві образи української міфології, що становлять собою богинь водоймищ. Молоді вродливі дівчата, що живуть на дні річок у чудових кришталевих палацах. Також русалки живуть під водою у гніздах, звитих із соломки й пір'я, украдених ними в селі під час Зеленого тижня. Русалки мають розкішне довге русаве або зелене волосся до колін. Цілий рік вони живуть у

воді, а на землю виходять навесні, у чистий четвер, і гуляють до осені. Найбільше їх буває на землі від чистого четверга до свята Петра. Русалки гоїдаються на вітах дерев, співають, танцюють, бігають по траві, кличуть людей, заманюють молодих хлопців своїми чудовими піснями й привабливою зовнішністю, а потім затають їх у воду й лоскочуть. Оберегом від русалок були хрест і полин.

Батьківщиною русалок вважали річкові ями Дніпра. Звідси русалки розходилися по інших водоймах. Вони підбирали молодих дівчат-утоплениць та дівчат, що померли нехрещеними, і цим примножували свій рід.

Мавки є різновидом русалок, що живуть у лісах, символізують душі дітей, які народилися мертвими чи померли нехрещеними.

– Чи відомий вам твір Лесі Українки «Лісова пісня»? (Головним героєм цього твору є лісове божество – Мавка. У цьому образі поєднано давні вірування людей про природу та риси української дівчини).

– Подивіться на ілюстрації О. Курдюмової до твору Лесі Українки «Лісова пісня» й спробуйте визначити, де серед них Мавка, Русалка.

– Які риси національної вдачі відтворені на ілюстраціях?

– Визначте, який настрій героїв ілюстрацій і доберіть до них відповідні епітети чи порівняння?

– Якою постає Мавка з ілюстрації?

– Схарактеризуйте Русалку.

– Пригадайте, за допомогою яких художніх засобів описані в попередньому тексті мавки й русалки.

– Як описані обряди в тексті?

VII. Моделювання діалогів.

До учнів виходить хлопчик, одягнений у костюм Лукаша з «Лісової пісні» й виконує на сопілці мелодію, записану Лесею Українкою на Волині.

– Що вам нагадала ця мелодія?

– Які почуття прагнув передати сопілкар цією мелодією?

– Які риси характеру українців вона відтворює?

Можна запропонувати учням *скласти різні діалоги*:

1. Складання казкових діалогів про Зелені свята (головні дійові особи: Мавка, Русалка, Лукаш).
2. Інсценізація звичаїв та обрядів на Івана Купала.
3. Розв'язання проблемної ситуації: *уявіть, що ви приїхали в село на свято Івана Купала, а там відбуваються дієства. Вам запропонували взяти участь у стрибках через вогнище (пошуку квітки папороті). А ви не можете взяти участі в цих дієствах, бо по-перше, боїтеся потрапити у вогонь, по-друге, не вірите в легенду. Обґрунтуйте свої дії.*

VIII. Підбиття підсумків уроку.

Отже, даний урок демонструє використання міжпредметних зв'язків на уроках української мови у 8 класі. Так, зміст мовного матеріалу повністю підпорядкований соціокультурній темі, сприяє формуванню ключових компетентностей, зокрема загальнокультурної грамотності, оскільки спрямований на взаємодію з усною народною творчістю, музичним та образотворчим мистецтвом. У процесі виконання різних завдань і вправ учні вчилися використовувати свої знання про національні звичаї та свята у своєму життєвому досвіді, будували монологічні та діалогічні висловлення, виражаючи в них думки та почуття, також використовуючи лексичні та синтаксичні засоби.

Пропонуємо урок із використанням міжпредметних зв'язків у 9 класі.

Мовна тема уроку. Стислий переказ тексту публіцистичного тексту (9 клас).

Соціокультурна тема уроку. Найвидатніші постаті вітчизняної та світової історії.

Мета уроку. Навчальна – підготувати учнів до написання стислого переказу; узагальнити знання про складні речення, уживання розділових знаків між частинами складних речень;

розвивальна – розвивати зв'язне мовлення, мистецькі смаки; навички уживання різних типів складних речень у публіцистичних текстах; формувати

вміння оцінювати виражальні можливості складних речень у тексті, аналізувати мовленнєві ситуації, давати їм оцінку;

виховна – виховувати інтерес до національної історії, козацьких ватажків, культурної спадщини народу, творі української літератури.

Тип уроку. Розвиток мовлення.

Міжпредметні зв'язки: історія, українська література, музика, образотворче мистецтво.

Методи й прийоми навчання. Евристична бесіда, аналіз тексту, визначення музичних характеристик твору, стилістичний аналіз тексту, моделювання ситуацій.

Засоби навчання. Аудіозапис «Пісні про Богдана Хмельницького», репродукція картини М. Хмелька «Богдан Хмельницький», мультимедійний проєктор.

Фрагмент уроку

II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

III. Підготовча робота до сприймання тексту.

1. Слухання «Пісні про Богдана Хмельницького» (аудіозапис).

Пісня про Богдана Хмельницького

(українська народна пісня)

Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?

Гей, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.

Гей, поїхав Хмельницький і к Жовтому Броду,

Гей, не один лях лежить головою а воду.

Не пий, Хмельницький, дуже тої Жовтої Води:

Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди.

«А я ляхів не боюся і гадки не маю,

За собою великую потугу я знаю,

Іще й орду за собою веду:

А все, вражі ляхи, на вашу біду».

*Утікали ляхи – погубили шуби...
Гей, не один лях лежить, вищиривши зуби!
Становили ляхи дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам у Польщу тікати!
Утікали ляхів деякії повки,
Їли ляхів собаки і сірії вовки...*

2. **Бесіда за прослуханою піснею.**

- Про які події йдеться в пісні?
- Хто виступає в образі хмелю?
- Яким ви уявили величного гетьмана?
- Що ви знаєте з уроків історії про Богдана Хмельницького?
- Яку оцінку постаті дають історики? (учні коментують)
- Назвіть, якими якостями характеризує народ козацького ватажка.
- Назвіть речення, у яких дається оцінка постаті гетьмана. Визначте їх

тип.

- З'ясуйте характер мелодії.
- Якими епітетами ви б схарактеризували її?
- Чи допомагає вам музика уявити образ великого гетьмана України?

IV. Читання тексту.

– Прослухайте уважно текст і спробуйте з'ясувати, про які риси характеру Б. Хмельницького говориться в тексті.

Текст

В історії України постать Богдана (Зіновія) Хмельницького невід'ємна від найсвятіших прагнень українського народу до волі, щастя, справедливості. Саме з Богданом Хмельницьким пов'язане становлення української держави, формування української нації. Його внесок в історію рідного народу полягає у визволенні придніпровських земель від ярма польських магнатів, збереженні мови й культури, будівництві української держави.

Досвідчений воїн і дипломат, визначний державний діяч, один з найосвіченіших людей свого часу, Хмельницький, без сумніву, належить до

плекати найвидатніших постатей історії всіх часів. Це вже добре розуміли сучасники гетьмана, вважаючи його національним героєм, порівнюючи з Адександром Македонським.

У цьому історичному визначенні гетьмана розкривається краса героїзму й величі подвигу славного сина України, легендарного воїна й патріота. Ніхто так, як він, не зумів відчувати душу народу, його найпотаємніші прагнення та думи. І народ увічнив його образ у своїх невмирущих думках та піснях.

Саме в особі Хмельницького український народ дістав такого велетня духу, який ясно зрозумів історичну обстановку і бачив мету своєї діяльності в інтересах народу. І саме на народні маси, козацькі низи спирався він у здійсненні своєї мети – визволити український народ від поневолення, утворити українську державу. Він говорив послам і королів, і царів, що «народ, ним очолюваний, а народ волелюбний і завжди готовий умерти до єдиного за свою волю».

Новатором був Хмельницький і в організації козацького війська, і в державній діяльності. Засновник української держави, він став і першим організатором адміністративного управління в Україні, а також немало сил докладав до зміцнення зовнішньополітичного становища.

Говорячи про велич діянь Богдана Хмельницького, не можна не згадати Переяславської ради 1654 року. Усі документи, які дійшли до нас, говорять про те, що гетьман прагнув до автономії України у складі Росії, і не вина Хмельницького, що після його смерті закладене ним для блага Вітчизни було сплюндроване, і не без допомоги російських правителів.

Велич людини й пам'ять про неї визначаються її ділами. Життя і справи Богдана Хмельницького були віддані народу, збереженню миру і єдності, і це забезпечило йому видатне місце у нетлінній пам'яті рідного народу

(В. Замлинський).

V. Словникова робота.

VI. Бесіда за текстом переказу.

- З якими важливими заходами в історії України пов'язане ім'я Б. Хмельницького?
- У чому полягає його внесок в історію Української держави?
- Чому Хмельницький належить до плеяди найвидатніших постатей історії?
- Чому гетьмана вважали національним героєм?
- Що спільного в образах Александра Македонського та Богдана Хмельницького?
- Чому сучасники порівнювали їх? (зіставлення постатей)
- Як характеризує гетьмана автор?
- Які художні засоби він використовує для цього?
- Якою була мета діяльності Богдана Хмельницького?
- Чи був він самотнім у здійсненні своєї мети?
- Хто слугував підтримкою діяльності козацького ватажка?
- Як про це сказано в тексті?
- У чому полягає новаторство Богдана Хмельницького?
- Які події згадує автор у тексті?
- Що вам відомо про Переяславську раду?
- Якої мети прагнув гетьман, укладаючи угоду з Росією?
- Чому цей учинок одержав суперечливі оцінки в істориків і політиків?
- Які дії та вчинки сприяли увічненню пам'яті про гетьмана?
- Визначте тему тексту.
- Яка його головна думка?
- Спробуйте дібрати заголовок до тексту?
- Визначте тип мовлення.
- Які його головні ознаки?
- Який стиль цього тексту?
- Що слугує ознаками визначення стилю тексту?

VII. Складання плану тексту.

Пропонуємо учням поділити текст на частини. Після цього даємо завдання визначити в них найсуттєвіше (школярі складають самостійно, а потім аналізують з учителем, пропонують кращі варіанти).

VIII. Повторне читання тексту.

IX. Усне переказування тексту.

У процесі розгляду цієї теми ми можемо запропонувати учням інші завдання, що спрямовують на *формування загальнокультурної грамотності*.

Так, наприклад, робота може бути такою.

1. Аналіз репродукції картини М. Хмелька «Богдан Хмельницький» (додаток А.).

- Чи передано в тексті опис зовнішності Богдана Хмельницького?
- Знайдіть у тексті речення, які характеризують зовнішність козацького ватажка. Визначте їх тип.
- Які виражальні засоби використав автор для опису зовнішності гетьмана?
- Подивіться на репродукцію картини М. Хмелька «Богдан Хмельницький»
- Що привертає увагу в зовнішності гетьмана?
- Які кольори при цьому використав художник?
- Яким художник зображує обличчя гетьмана? Опишіть його
- Доберіть прикметники, які характеризують погляд Б. Хмельницького?
- Спробуйте описати одяг ватажка.
- Як би визначили походження цієї людини?
- Що є символом гетьманської влади?
- Чи є цей символ на картині?
- Що хотів показати художник, змальовуючи образ видатного полководця?

2. Моделювання ситуацій.

– Уявіть, що ви відомий історик. Дайте історичну оцінку подіям 1654 року.

– Уявіть, що ви художній критик. Дайте оцінку зображенню Богдана Хмельницького на картині.

– Уявіть, що вам потрібно порівняти засоби зображення потерта гетьмана в пісні, тексті й на картині. Які речення ви б для цього обрали?

3. Демонстрація навчальних проєктів.

До уроку учні можуть підготувати кілька проєктів на такі теми:

«Походження імені та прізвища Богдана Хмельницького»;

«Навчання Богдана Хмельницького»;

«Образ Богдана Хмельницького в усній народній творчості»;

«Засоби зображення Богдана Хмельницького в художній літературі»;

«Легенди та перекази про Богдана Хмельницького»;

«Богдан Хмельницький в образотворчому мистецтві».

Учні можуть демонструвати подані проєкти на уроці, починаючи такими словами: *«уявіть собі...»*, *«чи повірите ви в те, що...»*, *«чи знаєте ви відому думку про...»*. Саме в такий спосіб вони будуть учитися привертати увагу до співрозмовників.

4. Діалогічний метод.

Пропонуємо учням скласти діалоги за уявними ситуаціями, які могли б відбуватися між учасникам подій часів Богдана Хмельницького.

Завдання 1. Складіть діалог між соратниками Богдана Хмельницького (Іваном Богуном, Данилом Нечаєм та Максимом Кривоносом), у якому вони дають оцінку діям та вчинкам гетьмана.

Завдання 2. Сконструйте діалог між Богданом Хмельницьким та одним із його сподвижників, у якому вони ведуть роздуми про долю України, Переяславську раду.

Завдання 3. Побудуйте діалог між музикантом, літератором та живописцем, які зібралися змалювати образ Богдана Хмельницького.

Завдання 4. *Діалог – політичні дебати.* Складіть виступ на тему «Діяльність Богдана Хмельницького» та організуйте прес-конференцію з обговорення виступу. Один з учасників виголошує доповідь. Інші ставлять запитання, у яких звучить суперечлива оцінка діяльності полководця.

Також можна запропонувати учням моделювання уривків з історичних текстів, літературних творів про Богдана Хмельницького.

Доходимо висновку, що робота над формуванням загальнокультурної грамотності сприятиме активізації пізнавальної діяльності школярів, реалізації міжпредметних зв'язків шляхом роботи над текстами соціокультурного спрямування, застосування музики, образотворчого мистецтва; залучатиме учнів до участі в спілкуванні, створюватиме умови для комунікативної діяльності та використання мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок у життєвій практиці.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі ми розглянули актуальну проблему формування загальнокультурної грамотності учнів 8–9 класів під час вивчення синтаксису.

Так, проаналізувавши зміст поняття «міжпредметні зв'язки», різні підходи до їх класифікації, відзначаємо, що науковці визначають його як «цільові та змістові збіги, що існують між навчальними предметами», реалізують діалектичні зв'язки в змісті шкільних предметів.

Міжпредметні зв'язки уточнюють роботу вчителя, види й форми його діяльності, слугують органічною частиною всього освітнього процесу, забезпечують системність у засвоєнні знань, формуванні мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, збагачують світогляд учнів, сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності, а головне забезпечують реалізацію компетентнісного підходу.

Здійснивши аналіз лінгводидактичних засад формування ключових компетентностей в учнів загальноосвітньої школи, відзначаємо, що вони слугують умовою реалізації особистісних інтересів учня, засобом залучення до процесу навчання, сприяють оволодінню досвідом предметної діяльності, дають змогу пов'язати теоретичні знання для вирішення життєвих завдань.

На думку лінгводидактів, на сучасному етапі варто переглянути на методичні підходи до організації роботи з синтаксису на уроці в сучасній школі, зокрема надавати перевагу груповим формам навчання, які сприятимуть формуванню ділової атмосфери, даватимуть можливість кожному учневі долучатися до виконання спільної справи, активізуватимуть пізнавальні процеси на уроці, спонукатимуть до прийняття рішень, обговорення тощо.

Серед них провідних ідей у вивченні синтаксису – увага до особистості учня з урахуванням його інтересів, запитів і цінностей як суб'єкта навчального процесу, тому науковці акцентують на реалізації компетентнісного, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного та аксіологічного підходів, пропонують інноваційні вправи та завдання, спрямовані на вироблення ключових компетентностей.

Проаналізувавши чинні програми та підручники для загальноосвітньої школи, доходимо висновку, що вони орієнтують на реалізацію компетентнісного підходу, зокрема, на формування загальнокультурної грамотності учнів на уроках української мови. Автори підручників намагаються представити школярам досягнення національної науки та мистецтва, широко знайомлять з історією та культурними здобутками рідного краю, пропонують завдання й вправи, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій. На наш погляд, варто доповнити роботу над текстом системою завдань, спрямованих на виховання мистецьких смаків, умінь самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва.

Учителі-філологи досить активно працюють над реалізацією цієї проблеми, використовуючи інноваційні підходи. В основному у своїй діяльності педагоги використовують аналіз творів живопису, музики, роботу над текстами з метою їх аналізу. Це націлює нас на створення моделі роботи, яка включатиме учнів в активну комунікативну діяльність та застосування практичних навичок у життєвих ситуаціях.

Для досягнення мети дослідження ми розробили модель роботи над формуванням загальнокультурної грамотності під час вивчення синтаксису, яка ґрунтується на сучасних підходах до навчання (компетентнісному, особистісно орієнтованому, комунікативно-діяльнісному, аксіологічному); урахує систему традиційних і нестандартних уроків, на яких застосовуються традиційні та інноваційні методи, прийоми, засоби та форми навчання. Основними засобами, які орієнтуватимуть на вироблення загальнокультурної грамотності, будуть тексти творів української літератури, засоби живопису та музики, які сприятимуть оволодінню ціннісними поняттями (*аксіологічним компонентом*).

Серед соціокультурних тем, які ми пропонуємо для роботи над виробленням загальнокультурної компетентності, ті, що орієнтують на засвоєння культурних здобутків українського народу, формування ціннісних орієнтацій, загальнолюдських та національних вартостей.

Серед важливих методів і прийомів щодо формування загальнокультурної грамотності традиційні методи навчання: *розповідь* про письменників, діячів культури, козацьких ватажків, героїв бойових дій, українські свята, звичаї, обряди, традиції тощо; *спостереження та аналізу мовних явищ* у пропонованих текстах із метою пошуку синтаксичних одиниць, понять-цінностей, відповідей на запитання тощо, порівняння речень, обґрунтування відмінностей між синтаксичними конструкціями; *бесіда, робота з підручником* (для аналізу мовного матеріалу, розбору текстів, виконання вправ тощо); система вправ із синтаксису, *інтерактивні технології* (*діалог у парах та групах, дискусії, проблемні ситуації, проекти* тощо). Новаторським підходом до нашої роботи є активне уведення в кожен вид діяльності учня на уроці аксіологічної складової.

Отже, запропонована модель формування загальнокультурної грамотності, на нашу думку, збагачуватиме знання учнів про національну та світову культуру, сприятиме формуванню ціннісних орієнтацій, розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, активізуватиме діяльність учнів на уроці мови, готуватиме їх до застосування вмінь аналізувати життєві ситуації та добирати для цього виражально-зображальні засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранов М. Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка: пособ. для учителя. М. : Просвещение, 1988. 191 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. 280 с.
3. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України. *Дивослово*. 1996. №1. С. 16–18.
4. Бодрих О. О. Міжпредметні зв'язки: їх роль та використання в умовах сучасного освітнього процесу. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2007. №3. С. 48–51.
5. Варзацька Л. О., Шевченко Л. М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 204 с.
6. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – Видання перше. К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. 441 с.
7. Війчук Т. І. Вивчення елементів статистики в контексті міжпредметних зв'язків шкільних курсів математики і фізики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (математика)». Черкаси, 2009. 23 с
8. Войтович О. П. Міжпредметні зв'язки у навчанні фізики як засіб розвитку творчих здібностей учнів основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (фізика)». К., 2010. 21 с.
9. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М., Котусенко О. Ю., Яценко Т. О. Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ). Київ : Педагогічна думка, 2019. 76 с.

10. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу: посібник. К. : Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.

11. Голуб Н. М. Розвиток зв'язного мовлення засобами музики та живопису: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 209 с.

12. Голуб Н. Шляхи формування національних цінностей в учнів 5–7 класів на уроках української мови. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. №4. С. 58–66.

13. Голуб Н.Б. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1997. – 229 с.

14. Голуб Н. Б., Галаєвська Л. В. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8–9 класах : метод. Посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.

15. Голуб Н., Проценко Л. Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови : навч. посіб. Ніжин, 2016. 223 с.

16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.

17. Гопштер Є. Роль міжпредметних зв'язків у формуванні комунікативної компетенції учнів. *Українська мова та література в школі*. 2008. №4. С. 26–27.

18. Грибан Г. В. Роль міжпредметних зв'язків у формуванні комунікативної компетенції учнів. *Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка*. 2010. №52. С. 44–47.

19. Гриневич Л, Елькін О., Калашнікова С. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola_compressed.pdf (дата звернення: 15.11.2019).

20. Грицан Г. Л. Реалізація компетентнісного підходу на уроках української мови засобами інтеграції. URL: <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/03/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B0%D0%BD.pdf>.

21. Груба Т.Л. Збагачення мовлення учнів V–VI класів синонімічними формами на міжпредметній основі: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 1998. 179 с.

22. Гульчук О. А. Презентація досвіду роботи вчителя української мови та літератури Малосадівської загальноосвітньої школи I–III ступенів. URL: <https://svitppt.com.ua/portfolio/dosvid-vchitelya.html>.

23. Державний стандарт базової середньої освіти. затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.

24. Єрмоленко С. І. Лінгводидактичні засади вивчення простого ускладненого речення на філологічних факультетах у педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2009. 21 с.

25. Жара Г. І. Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів валеологічних понять на засадах міжпредметних зв'язків шкільних природничих курсів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Чернігів, 2009. 21 с.

26. Жила С. О. Вивчення української літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом: посіб. для вчителя. Чернігів, 2000. 176 с.

27. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 8 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2018. 240 с.

28. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 9 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2020. 256 с.

29. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с

30. Коменский Я.А. Великая дидактика. М., 1955. 655 с.

31. Комісаренко Л. І. Міжпредметні зв'язки на уроках української мови (збірник дидактичних матеріалів). Кременчук, 2010. 47 с.
32. Концепція національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття». URL: https://don.kyivcity.gov.ua/done_img/f/patriotvih.pdf
33. Крутенко О. В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових освітніх державних стандартів. Загальнокультурна компетентність : наук. метод. посіб. Черкаси, 2014. 68 с.
34. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. Українська мова і література в школі. 2014. №2 (112). С. 2–7.
35. Левченко Т.М. Збагачення учнів 5-7 класів етнокультурознавчою лексикою: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2001. 243 с.
36. Лесняк Н.В. Міжпредметні зв'язки у формуванні мовленнєвих умінь майбутніх учителів початкових класів: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.02. Рівне, 1997. 158 с.
37. Майстер-клас «Міжпредметні зв'язки на уроках української мови та літератури» на базі Острицької ЗОШ. URL: <http://n-osvita.com.ua/content/maister-klas-mizhpredmetni-zvyazki-na-urokakh-ukrainskoi-movi-ta-literaturi-na-bazi-ostritsk>
38. Мантула Т. І. Інтегроване викладання та міжпредметні зв'язки в історичному аспекті та сьогодні. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2309/1/05mtiias.pdf>
39. Мельник С. А. Інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи. URL: <https://www.twirpx.com/file/2324697/grant/>.
40. Навчальні програми для загальноосвіт. навч. закл. України + опис ключових змін. 5–9 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2017. 184 с.
41. Омельчук С. А. Усі уроки української мови у 8 класі. Х., 2008. 331 с.

42. Омельчук С. А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. К., 2003. 234 с.
43. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручн. для студ. філол. факультетів університетів / за ред. проф. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
44. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. К., 1993. 97 с.
45. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. К.: Либідь, 1985. 214 с.
46. Ростовський О. Я. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики: Методичні рекомендації. К.: Освіта, 1991. 47 с.
47. Ростовський О. Я. Керівництво процесом сприймання музики школярами. К.: Рад. школа, 1990. 64 с.
48. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 1999. 368 с.
49. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*: наук.-методичний журнал. Київ, 2015. № 1. С. 7–19.
50. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.
51. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. К.: Рад. школа, 1977. 384 с.
52. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. М.-Л.: Изд-во АПН, 1958. Т. 9. 627 с.
53. Хуторський А. В. Компетентнісний підхід до навчання: науково-методичний посібник. М.: 2013. 73 с.
54. Шабельник Т. М. Рідна мова 9 клас: Плани – конспекти уроків. – Х., 2009. – 256 с.

55. Шевцова Л. Формування синтаксичних умінь та навичок (на основі творів Т. Г. Шевченка). Волинь – Житомирщина. 2010. № 21. С. 323-332. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_21_45

56. Шевченко С. П. Застосування міжпредметних зв'язків під час вивчення лексики на уроках української мови в 5 класі. *Наукові записки: психолого-педагогічні науки*. 2018. №4. С. 134–141.

57. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь М.: Астрель: АСТ, Хранитель, 2008. 746 с.

58. Ярмолюк А. В. Реалізація соціокультурної змістової лінії в контексті міжпредметної інтеграції. Українська мова та література в школі. 2010. №6. С. 33.

Дидактичний матеріал до уроку української мови з використанням міжпредметних зв'язків (9 клас)

М. Хмелько «Богдан Хмельницький»

Історична довідка (цю довідку може прочитати або ж розповісти хтось з учнів)

Як довели історики, Зіновій Хмельницький народився 27 грудня 1595 року в Чигирині. А оскільки це був третій день різдвяних свят, коли вшановувалась пам'ять святого Федора Начертаного, то по святцях він отримав ім'я Богдан (переклад грецького імені Федір, Богом даний). Його батько, Михайло Хмельницький, прибув у Чигирин як представник польського магната Івана Даниловича, у якого перебував на службі. Старший Хмельницький служив тут осадчим. Згодом дослужився до підстарости і став Чигиринським сотником. За старанну службу Данилович у 1606 р. наділив його пущею на правому березі річки Тясмин за 14 км від Чигирина, де Михайло Хмельницький заклав хутір Суботів.

Є всі підстави гадати, що Богдан Хмельницький розпочав своє навчання спочатку дома, потім продовжив в одній з приходських шкіл Києва. Коли ж у 1608 р. польський гетьман і канцлер, ревний єзуїт Станіслав Жолкевський заснував у Львові латинську школу для підготовки в ній служителів Ватикану, у тому числі і з дітей православних, він запропонував Михайлу Хмельницькому, який служив до Даниловича в нього, віддати туди Богдана. І той не посмів відмовитись.

Після закінчення навчання повернувся в Чигирин (через 5р.). Служив у кінній сотні свого батька і разом з ним брав участь у битві під Цецорою проти турецьких військ. Богдан Хмельницький пройшов складний шлях від писаря до гетьмана України, яким був обраний 19 квітня 1646 р. на Запоріжжі.

Були успішно виграні битви і під Пилявцями (1648 р.), і під Зборовом (1645 р.), і під Батогом (1652 р.), і під Жванцем (1653 р.). і незважаючи на поразку під Берестечком (1654 р.), Хмельницький проявив себе у цих битвах справжнім новатором і носієм передових ідей у воєнному мистецтві.

Текст

Звідки пішло прізвище Богдана Хмельницького

На горі, де зараз церква: жив собі дід з бабою. Біля них ріс густий-густиий хміль. У діда й баби не було дітей, і вони по цьому журилися. Якось ранком вийшов дід з хати, почув ніби дитячий голос. У густому-прегустому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а на голові в неї сяяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступилися, і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало.

Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що вони думали, що сам Бог послав їм цю дитину, яку вони знайшли у хмелю.

Про смерть Богдана Хмельницького

Богдан Хмельницький був за рідного батька і за брата козакам.

Дуже його козаки любили. А як помер Богдан, то козаки обливалися сльозами і поховали його у стіні церкви-кріпості. А шляхта польська обрадувалась, що вже нема Богдана, і вирішила, хоч з мертвого з нього познущатися. Вона хотіла відмарувати тіло гетьмана, спалити і попіл за вітром пустити. Дізнались про це козаки, і один козак відмурував тіло з стіни і з священником перенесли і замурували в стіну Михайлівської церкви, щоб ніколи не поглумилися над Богданом вороги.

Українська народна пісня

Гей! Не дивуйте, добрії люди,
Що на Україні повстало.
Там за Дашевим, під Сорокою,
Множество ляхів продало.
А Перебийніс просить чимало -
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голову з плечей,
А решту топить водою:

«Ой, пийте, ляхи, води калюжі,
Всю болотянії,
А що пивали на тій Вкраїні
Вина та меди ситнії».

Дивуються панки, вражії синки,
А що козаки вживають. Вживають вони щуку-рибаху
Ще й соломаху з водою.

Ой чи бач, ляше, що наш Хмельницький
На Жовтім Піску подбився.

Од нас, козаків, од нас, юнаків,
Ні один панок не скрився.

Ой чи бач, ляже, як козак пляше
На сивім коні горою.

З мушкетом стане, аж серце в'яне,
А пан од жаху вмирає.

Ой чи бач, ляше, що по Случ наше,
По Костяную могилу.

Як не хотіли, забунтували
Та й утерjali Вкраїну.

Ой та зависли пани, зависли,
Як чорная хмара на Віслі.

Не допустило ляхви з Польщі,
Поки нашої живності.

Гей, ну, козаки! Гей, ну у скоки
Та зберімося у боки!

Загнали панів геть аж за Віслу,
Не вернуться і в три роки.

(За збірником «Думи та пісні про Богдана Хмельницького»)

Вправи з синтаксису та пунктуації з використанням міжпредметних зв'язків з уроками української літератури (8–9 клас)

Соціокультурна тема. Найвидатніші постаті в українській культурі.

Т. Г. Шеченко.

Вправа 1. *Випишіть спочатку складні, потім прості двоскладні, а потім прості односкладні речення. Підкресліть головні члени. Визначте, із яких творів ці речення? (робота в групах, командна гра на кращого знавця творів Т. Шевченка)*

1. У тієї Катерини хата на помості, із славного Запорожжя наїхали гості. 2. Разом повставали, коней посіддали, поїхали визволяти Катриного брата. 3. Поставлю хату і кімнату, садок-райочок насаджу. 4. В садочку, квітами повита, на пригорі собі стоїть, неначе дівчина, хатина. 5. Не хрестись, і не кленись, і не молись нікому в світі! 6. І день іде, і ніч іде. 7. Минули літа молодії, холодним вітром од надії уже повіяло. 8. Сиди ж один собі в кутку, не жди весни – святої долі! 9. Вона не зійде вже ніколи садочок твій позеленить. 10. Посиджу я і походжу в своїй маленькій благодаті. 11. Присняться діточки мені, веселая присниться мати. 12. Ні, я не буду спочивати, бо й ти приснишся. 13. Ой, зустрілась я за тими лозами та з чумацькими возами. 14. Поїхали запорожці вітер доганяти. 15. Мене по волі і неволі носило всюди (Т. Шевченко).

Вправа 2. *Випишіть спочатку односкладні, а потім двоскладні речення. Підкресліть у них головні члени. Поясніть, чим відрізняються односкладні речення від двоскладних. Спробуйте пояснити зміст кожного вислову з творів Т. Шевченка.*

1. Сидить ворона на могилі та з голоду кряче. 2. Тяжко з ними жити! 3. Треба миром, громадою обух сталить... 4. І колихала, і співала, і чари діяла... 5. Тече вода в синє море, та не витікає. 6. Посадили над козаком явір та калину,

а в головах у дівчини червону калину. 7. Розбивши вітер чорні хмари ліг біля моря одпочить. 8. На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає. 9. Людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги. 10. Де мені сховатись? (Т. Шевченко)

Вправа 3. *Спишіть. Підкресліть граматичну основу в наведених реченнях. Визначте вид складних речень. Змоделюйте діалог, у якому ви з однокласником обговорюєте творчість Т. Шевченка.*

1. Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу верби гне високі, горами хвилю підійма. 2. Ще треті півні не співали, ніхто нігде не гомонів, сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів. 3. Така її доля... 4. В таку добу під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. 5. А тим часом із діброви козак виїжджає, під ним коник вороненький насилу ступає. 6. Ідуть дівчата в поле жати та, знай, співають ідучи. 7. Сидить козак на тім боці, грає синє море. 8. Роботящим умам, роботящим рукам перелогі орать. 9. А журавлі летять собі додому ключами. 10. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко).

Вправа 4. *Прочитайте речення. Знайдіть граматичну основу. Складіть схеми складних речень. Розкажіть про долю українських козаків за часів Т. Шевченка.*

1. Тече вода в синє море, та не витікає; шука козак свою долю, а долі немає. 2. Плаче козак – шляхи биті заросли тернами. 3. На чужині не ті люди – тяжко з ними жити! 4. Встає хмара з-за Лиману, а другая з поля, зажурилась Україна – така її доля! 5. Грає козак, виспівує, вимовля словами, як москалі, орда, ляхи бились з козаками. 6. Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брови од вітру линяють. 7. Пішов козак, сумуючи, нікого не кинув. 8. Була колись гетьманщина, та вже не вернеться!.. 9. Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину. 10. Умовк кобзар, сумуючи: щось руки не грають. (Т. Шевченко)

Вправа 5. Уявіть, що вчитель. Поясніть учням тему «Складносурядні речення», використовуючи наведені приклади. Чи всі наведені речення складносурядні? Обговоріть це з учнями.

1. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. 2. Стан високий, лист широкий марне зеленіє. 3. Защебече соловейко в лузі на калині, заспіває козаченько, ходя по долині. 4. Б'ють пороги; місяць сходить, як і перше сходив... 5. Нема Січі, пропав і той, хто всім верховодив! 6. Тече вода в синє море, та не витікає; шука козак свою долю, а долі немає. 7. Сидить козак на тім боці, грає синє море. 8. Ще треті півні не співали, ніхто нігде не гомонів, сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів. 9. Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу верби гне високі, горами хвилю підійма. 10. Заросли шляхи тернами на тую країну, мабуть, я її навіки, навіки покинув. (Т. Шевченко)

Вправа 6. Прочитайте речення. Знайдіть серед них прості та складні. Накресліть схеми до речень. Складіть діалог, у якому розкрийте з друзями основні теми творів Т. Шевченка.

1. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. 2. Любо, любо стало, пташечка зраділа і защебетала. 3. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. 4. На Великдень на соломі против сонця діти грались собі крашанками та й стали хвалитись обновами. 5. Тепер їй любо, любо жити. 6. Якого ж ми раю у Бога благаєм? 7. Маю серце широкее – ні з ким поділити! 8. Мені здається, що це я, що це ж та молодість моя. 9. І золотої й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молодій. (Т. Шевченко)